

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 71 – 2020

3–4

SUMAR

STUDII

- IOAN FEDOR PASCU, Biserica mănăstirii dominicane de la Sighișoara. Contribuții arheologice și istorice..... 193

NOTE ȘI DISCUȚII

- RADU BĂJENARU, *Varia Metalurgica* (III). Pumnale de metal din colecția Muzeului Dunării de Jos, Călărași..... 221
- ANCA-DIANA POPESCU, MARTA PETRUNEAC, MARIN FOCȘĂNEANU, DRAGOȘ MIREA, ION TUȚULESCU, Analiza compozițională și imagistică a dălții cu tub de înmănușare descoperite lângă Drăgășani 231
- MIRCEA VICTOR ANGELESCU, Histria. Noi date... vechi despre incinta arhaică a Acropolei ... 243
- DRAGOȘ HĂLMAGI, *Epigraphica tomitana* (I)..... 255
- ALEXANDRU AVRAM, DRAGOȘ HĂLMAGI, ALINA STREINU, Un faux pourtant non dépourvu d'intérêt de la collection « Maria et dr. George Severeanu »..... 265
- OANA DAMIAN, Din nou despre cetatea de la Păcuiul lui Soare 271
- ADRIAN IONIȚĂ, ALEXANDRU SIMON, *AL WA* – despre Mormântul 10 din Biserica Domnească de la Curtea de Argeș la o sută de ani de la descoperirea sa 297

CRONICA

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronica epigrafică a României (XXXIX, 2019)..... 323

TEZE DE DOCTORAT

- ADRIANA GAȘPAR, Timișoara în epoca otomană în lumina descoperirilor arheologice..... 365
- MARIUS BLASKO, Moneda Europei Centrale în Țara Românească în perioada 1574–1611..... 373

IN MEMORIAM

Mircea D. Matei (<i>Adrian Ioniță</i>).....	379
Alexandru Barnea (<i>Adriana Panaite</i>).....	387
Mihail Zahariade (<i>Florian Matei-Popescu</i>).....	399
Emilian Popescu (<i>Constantin C. Petolescu</i>).....	409

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Bernard Holtzmann, <i>La sculpture de Thasos. Corpus des reliefs II. Reliefs à thème héroïque</i> , 2 vol., Études Thasiennes XXV, École Française d'Athènes, Athènes, 2018, 221 p. + LXXXIV pl. (<i>Florina Panait-Bîrzescu</i>).....	413
--	-----

<i>ABREVIERI</i>	417
------------------------	-----

ÉTUDES ET RECHERCHES
D'HISTOIRE ANCIENNE
ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 71 – 2020

3–4

SOMMAIRE

ÉTUDES

- IOAN FEDOR PASCU, Die Kirche des dominikanischen Klosters in Schäßburg. Archäologische und historische Beiträge 193

NOTES ET DISCUSSIONS

- RADU BĂJENARU, *Varia Metalurgica* (III). Tanged daggers from the collection of the Lower Danube Museum, Călărași 221
- ANCA-DIANA POPESCU, MARTA PETRUNEAC, MARIN FOCȘĂNEANU, DRAGOȘ MIREA, ION TUȚULESCU, Compositional and X-ray imaging analysis of the socketed chisel discovered near Drăgășani 231
- MIRCEA VICTOR ANGELESCU, Istros/Histria. Des nouvelles... anciennes données sur l'enceinte archaïque de l'Acropole..... 243
- DRAGOȘ HĂLMAGI, *Epigraphica tomitana* (I) 255
- ALEXANDRU AVRAM, DRAGOȘ HĂLMAGI, ALINA STREINU, Un faux pourtant non dépourvu d'intérêt de la collection « Maria et dr. George Severeanu » 265
- OANA DAMIAN, De nouveau sur la fortification de Păcuiul lui Soare..... 271
- ADRIAN IONIȚĂ, ALEXANDRU SIMON, *AL-WA* – On grave 10 in the princely Saint-Nicholas Church in Curtea de Argeș (one hundred years since its discovery)..... 297

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Chronique épigraphique de la Roumanie (XXXIX, 2019) 323

THÈSES DE DOCTORAT

- ADRIANA GAȘPAR, Ottoman Timișoara in the light of archaeological finds 365
- MARIUS BLASKO, Central European coinage in Wallachia between 1574 and 1611..... 373

IN MEMORIAM

Mircea D. Matei (<i>Adrian Ioniță</i>).....	379
Alexandru Barnea (<i>Adriana Panaite</i>).....	387
Mihail Zahariade (<i>Florian Matei-Popescu</i>).....	399
Emilian Popescu (<i>Constantin C. Petolescu</i>).....	409

COMPTE RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Bernard Holtzmann, <i>La sculpture de Thasos. Corpus des reliefs II. Reliefs à thème héroïque</i> , 2 vol., Études Thasiennes XXV, École Française d'Athènes, Athènes, 2018, 221 p. + LXXXIV pl. (<i>Florina Panait-Bîrzescu</i>).....	413
--	-----

<i>ABRÉVIATIONS</i>	417
---------------------------	-----

DIN NOU DESPRE CETATEA DE LA PĂCUIUL LUI SOARE

OANA DAMIAN*

Rezumat: Contribuția de față este prilejuită de exprimarea, de către Gheorghe Mănușcu-Adameșteanu, într-o lucrare din anul 2017, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea, vol. 5. Monede bizantine descoperite la Păcuil lui Soare, județul Constanța, secolele IX–XIV*, a unui punct de vedere insolit privind edificarea, în epoca romană/romano-bizantină (secolele IV–VII), a cetății insulare cercetate începând din anul 1956. Noua teorie poate fi contrazisă cu vechile argumente, preluate din literatura de specialitate, privind construirea acestei fortificații *a fundamentis* în perioada medio-bizantină (secolele X–XIII).

Cuvinte-cheie: Imperiul bizantin, Ioan I Tzimiskes, Păcuil lui Soare, cetate, *a fundamentis*

Înainte de a intra în fondul problemei, se impune mărturisirea că opțiunea pentru acest titlu este tributară unei îndelungate tradiții, determinată de polemicele stârnite de-a lungul timpului, între istoriografiile română și bulgară, în special în anii '60–'70 ai secolului trecut, de o problemă sensibilă: atribuirea inițiativei construirii cetății din capătul nord-estic al insulei dunărene Păcuil lui Soare. Situată în colțul de sud-vest al Dobrogei, la circa 12 km distanță de Ostrov (jud. Constanța) și la 20 km față de Silistra (= *Durostorum–Dristra/Dorostolon*), sediul capitalei provinciei bizantine *Paristrion/Paradounavon*, fortificația construită *a fundamentis* de către bizantini, la sfârșitul secolului al X-lea și cercetată de un colectiv de arheologi români, coordonat în principal de către Petre Diaconu, a constituit multă vreme subiectul unor controverse cu o serie de arheologi bulgari, care susțineau drept comanditar al edificării cetății primul țarat bulgar¹. O problemă sensibilă într-o zonă sensibilă: ideea restabilirii frontierei bizantine la Dunăre, la răscrucea mileniilor I și II, în relație cu aspecte de putere exercitate de statul bulgar medieval, prin raportare la o regiune geografică înglobând colțul de sud-vest al Dobrogei românești și partea nord-estică a Bulgariei actuale, altfel spus o parte din Dobrogea istorică în sens medieval și o parte a fostului Cadrilater, cu județul Durostor, în sens modern. Nenumăratele polemici legate de autoritatea decidentă a ridicării fortificației insulare, implicând argumente de natură stratigrafică, ceramică, lingvistică, topografică, au pălit, la un moment dat, locul lor fiind luat, în anii '70–'80 ai secolului trecut, de o altă controversă, vizând domeniul geografiei istorice, și anume identificarea celebrei și enigmatice localități Vicina cu situl din insula

---

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: oanadamian63@gmail.com.

¹ Vezi, în acest sens, Diaconu 1972, p. 23 și nota 1; Diaconu 1976b, p. 939–941.

Păcuiul lui Soare *versus*, în linii generale, propunerile care optau pentru regiunea gurilor Dunării ca spațiu mai potrivit pentru localizarea orașului². De data aceasta, polemica era mult mai largă – depășind cadrul unei confruntări regionale româno-bulgare pe teren „bizantin” și încărcătura preponderent arheologică a chestiunii –, iar problema rămânea, în mare măsură, deschisă³.

În contextele date, reluarea, în diverse registre, cu ponderi diferite ale argumentelor, a problematicii apartenenței cronologice și culturale a sitului de la Păcuiul lui Soare părea să se bazeze, totuși, pe câteva certitudini, printre care edificarea *a fundamentis* a impresionantei cetăți de către bizantini⁴ (adică în absența unui aport anterior al stăpânirii/civilizației romane și romano-bizantine, specific Dobrogei).

***

Pe baza cercetărilor sistematice⁵, inițiate în 1956 și continuate până în prezent în insula Păcuiul lui Soare, a fost identificată o cetate, având caracter inițial de bază navală pentru flota bizantină⁶, cu o formă, probabil, trapezoidală sau rectangulară⁷, cu o suprafață de aproximativ 4–5 ha, din care se mai poate vedea astăzi doar o parte⁸, zona occidentală fiind distrusă de apele Dunării (fig. 1).

² Vezi, în acest sens, Diaconu 1970; Diaconu 1976a; Diaconu 1981; Diaconu 1985.

³ Vezi, de exemplu, o recentă reluare a dosarului problemei localizării Vicinei (Madgearu 2016).

⁴ Pentru caracterul *a fundamentis* bizantin al cetății de la Păcuiul lui Soare, vezi: Nestor, Diaconu 1959, p. 588; Diaconu 1959, p. 653; Vilceanu 1963; Popa 1964, p. 107; Diaconu 1965, p. 13; Vilceanu 1965, p. 291, 300; Diaconu 1966, p. 367; Condurachi, Barnea, Diaconu 1966, p. 7–9; Popa 1967, p. 271, 280–281, 291; Diaconu 1969, p. 398; Diaconu 1970, p. 287; Popa 1970, p. 569, 572, 577; Diaconu 1971; Barnea 1971a, p. 82; Diaconu 1972, p. 24; Diaconu 1976a, p. 412–417, cu bibliografia anterioară; Diaconu 1976b, p. 940; Baraschi 1991a, p. 138; Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 33–35; Damian 2005, p. 143; Madgearu 2007, p. 95; Damian 2015, p. 230.

⁵ Nestor, Diaconu 1959; Diaconu 1959; Diaconu 1961; Diaconu, Popa, Anghelescu 1962; Diaconu 1966; Diaconu 1969; Diaconu 1971; Diaconu, Vilceanu 1972; Diaconu 1976a; Diaconu, Baraschi 1977; Baraschi 1987; Diaconu, Căpățână 1988–1989; Diaconu 2000; Diaconu, Damian, Vasile 2001; Diaconu *et alii* 2003; Diaconu *et alii* 2004; Damian 2005, p. 150–157; Damian *et alii* 2007; Damian *et alii* 2008; Damian *et alii* 2013.

⁶ Pentru rolul de bază navală a flotei bizantine deținut de fortificația de la Păcuiul lui Soare, vezi: Nestor, Diaconu 1959, p. 588; Diaconu 1959; Diaconu, Popa, Anghelescu 1962, p. 713–716; Vilceanu 1963, p. 207–208; Popa 1964, p. 107; Diaconu 1965, p. 13; Vilceanu 1965, p. 291; Diaconu 1966, p. 368; Popa 1967, p. 271; Diaconu 1969, p. 398–400; Popa 1970, p. 569; Diaconu 1971, p. 5; Diaconu 1972, p. 24–25; Diaconu 1976a, p. 412; Diaconu 1976b, p. 940; Diaconu 1985; Damian 2015, p. 230 și nota 165. Cetatea, în forma sa primară și cu funcția inițială, a durat puțin (Diaconu 1959, p. 654–656; Diaconu 1961, p. 602; Diaconu 1972, p. 51), din momentul edificării în vremea lui Ioan I Tzimiskes până la probabila dezafectare în vremea revoltei bulgare, recucerirea, de către bizantini, în 1001, a nord-estului Bulgariei și a Dobrogei marcând trecerea așezării la etapa unei așezări păzite de *stratiotai* (Diaconu 1969, p. 400).

⁷ Diaconu 1972, p. 47 și nota 1.

⁸ Popa 1964, p. 108 (o treime); Diaconu 1969, p. 398; Diaconu 1971, p. 3 (o cincime); Diaconu 1972, p. 12, nota 12 (o treime/o pătrime/o șesime).

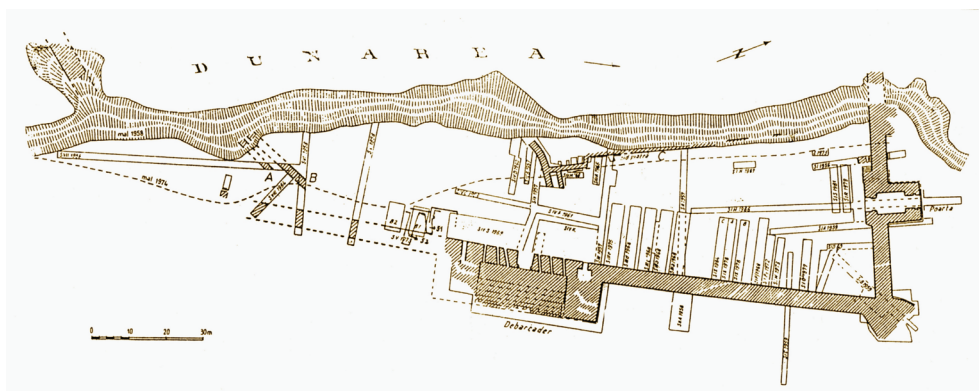

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. Planul fortificației bizantine (după Baraschi 1987, fig. 1).

Porțiunea păstrată din cetatea insulară este mărginită în partea de nord-est de un zid lung de 42 m, iar spre sud-est de un alt zid, a cărui lungime măsoară 240 m, păstrat adeseori pe o înălțime de 5–6 m, cu lățimea cuprinsă între 4,20 și 6 m, diferența de aproape 2 m fiind anulată printr-un sistem de praguri (*crepidae*) amenajate pe verticala ambelor fețe ale zidului, în jumătatea lui inferioară; zidurile sunt construite în sistemul „blocaj”, cu paramentele din blocuri de dimensiuni mari, de formă paralelipipedică, îngrijit fasonate, legate cu mortar compus din var, nisip și pietriș de râu, cu adaos de cărămidă sfărâmată (mortar hidrofug), pentru umplerea rosturilor, și miezul alcătuit din blocuri de formă neregulată sau paralelipipedice alcătuind o masă compactă de zidărie, formată prin suprapunerea unor planuri orizontale de pietre legate cu mortar (fig. 2). Dată fiind natura sedimentară a solului în care urmau să fie fixate temeliiile, format în special din nisip, iar, la adâncimi mari, din mâl de culoare neagră vântată, constructorii cetății au optat pentru asigurarea stabilității zidurilor printr-o substrucție de lemn, compusă din pari de stejar dispuși vertical, peste care au fost așezate în anumite locuri bârne, tot de stejar, dispuse longitudinal și transversal⁹ (fig. 3).

Dintre complexele fortificate exterioare, cel mai mare interes prezintă poarta, turnurile și instalația portuară. Poarta, amenajată pe latura de nord-est, se prezintă sub forma unui turn cu forma dreptunghiulară (14,70 × 10,50 m), pavat cu dale mari de piatră, reprezentând de fapt o platformă-temelie, cu unul sau două etaje și două intrări (una, exterioară, de tip cataractă și o a doua, interioară, amenajată în grosimea zidului de incintă, prevăzută cu două canaturi blocate cu un drug de lemn, ale cărui capete intrau în câte o nișă amenajată în lateralele porții, în această zonă păstrându-se „pornirile” unei bolți din blocuri de piatră); accesul la etaj se făcea pe trepte de piatră

⁹ Diaconu 1961, p. 599–600; Vilceanu 1965; Popa 1972, p. 27–29; Diaconu 1972, p. 47–51, 55–57; Diaconu, Damian, Vasile 2001; Diaconu *et alii* 2004; Damian *et alii* 2008.

construite în curtea de la vest de poartă¹⁰ (fig. 4). Nu este exclusă existența a încă unei porți pe latura sudică a cetății¹¹.

Alte elemente de fortificație sunt reprezentate de un turn cu o latură semicirculară și una dreaptă pentru a realiza cu zidul de incintă un unghi obtuz menit să constituie un obstacol în calea apelor și, mai ales, a ghețurilor, asigurând glisarea lor lesnicioasă¹², precum și un turn de piatră semicircular, situat la vest de poarta mare a cetății, singurul de acest tip documentat până în prezent la Păcuiul lui Soare¹³.

Instalația portuară (debarcaderul) situat pe latura de sud-est a cetății (deoarece la data ridicării acesteia partea navigabilă a Dunării era constituită de brațul Ostrov) este un ansamblu constructiv cu lungimea de 24 m, reprezentat de o suită de platforme de piatră, având aspectul unei scări monumentale coborând spre apă în trepte, fiind flancat de două turnuri rectangulare și având o intrare impunătoare spre cetate, largă

Fig. 2. Păcuiul lui Soare. Zidul de incintă nordic (după Diaconu *et alii* 2004).

¹⁰ Popa 1967; Dordea-Voitec 1967; Popa 1970; Popa 1972; Diaconu, Damian, Vasile 2001; Diaconu *et alii* 2004.

¹¹ Diaconu 1972, p. 43.

¹² Diaconu 1972, p. 36–37.

¹³ Diaconu, Căpățînă 1988–1989, p. 153, fig. 1 B.

Fig. 3. Păcuiul lui Soare. Sectorul sudic, cu substrucția de lemn vizibilă (după Diaconu *et alii* 2004).

Fig. 4. Păcuiul lui Soare. Turnul-poartă (după Popa 1967).

Fig. 5. Păcuiul lui Soare. Instalația portuară (după Diaconu, Vilceanu 1972).

de 4 m, cu o poartă confecționată din doi batanți de lemn placați cu fier. Atât în dreapta, cât și în stânga acestui acces, în lățimea zidului de incintă, au fost amenajate câte trei deschideri (fante) prin care erau petrecute, probabil, odgoanele folosite la legarea corăbiilor¹⁴ (fig. 5). Din cauza sedimentării nisipului, produsă cu deosebire în ultimii 200 de ani, posibilele anexe (dane, diguri) sunt acoperite cu acesta. În dreptul instalațiilor portuare, în interiorul cetății, au fost dezvelite ruinele unei mari clădiri prevăzute cu o absidă; orientarea acesteia, spre sud-vest, și lipsa vestigiilor creștine au determinat concluzia că nu este vorba de un edificiu de cult, destinația sa fiind probabil determinată de funcționarea debarcaderului¹⁵. Raportul dintre fortificație și viețuire în secolele X–XIV, precum și interpretarea/reinterpretarea chestiunii funcționării fortificației în anumite epoci¹⁶ tocmai prin

¹⁴ Diaconu 1966, p. 366–367; Vilceanu 1967, p. 593–605; Diaconu 1969, p. 398–399; Diaconu 1972, p. 38–43; Damian *et alii* 2013.

¹⁵ Diaconu 1972, p. 45–46.

¹⁶ În cazul fortificației de la Păcuiul lui Soare, s-a considerat că atât latura de nord, cât și cea de est a curtinei bizantine nu mai funcționează ca atare în secolul al XI-lea și în următoarele (Baraschi 1987, p. 126–128; Baraschi 1991a, p. 138). O trecere în revistă a elementelor invocate pentru funcționarea/nefuncționarea curtinei bizantine indică următoarele: locuitorii așezării târzii din insula Păcuiul lui Soare nu au mai folosit ca element de fortificație latura estică a zidului de incintă bizantin, demontat în partea sa de sud încă din veacul al XI-lea, adică în zona de la sud de port (Baraschi 1987, p. 127 și notele 37–38, 42); în secolele XIII–XIV nu funcționa nici latura de nord a cetății, pasajul porții de aici devenind parte integrantă dintr-o necropolă a așezării și fiind suprapus ulterior de o locuință amenajată peste nivelul înmormântărilor (Baraschi 1987, p. 127–128 și notele 44–46); în momente și zone diferite se constată că zidurile bizantine sunt utilizate ca pereți ai unor locuințe (L 24 din pasajul porții, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea – Popa 1964, p. 113, nota 12; Diaconu, Baraschi 1977, p. 26 și nota 25) sau ca dublură a pereților acestora (L 1 și L 2 din secolul al XI-lea, construite în spatele turnului nordic al portului – Vilceanu 1972, p. 64 și fig. 21); mai multe demantelări intenționate, provocate, probabil, de nevoia de piatră, uneori chiar a locuitorilor cetății, în diferite momente ale existenței așezării, dar și distrugerii naturale încă din vechime ale zidurilor (Baraschi 1987, p. 127–128, LXXXVII, fig. 1); ridicarea unor ziduri (Baraschi 1987, fig. 1): în secolul al XI-lea – zidul de piatră (C), paralel cu Dunărea, orientat NNV–SSE, cu lățimea de 1,25–1,85 m, cu crepidă doar pe fața sa vestică, care dublează latura estică a cetății, la circa 30–40 m în interior, adică la vest de poarta de nord a cetății, părând o modalitate de demarcare a acesteia și a portului de restul fortificației (Diaconu 1959, p. 654, fig. 2 și 3/2; Diaconu 1961, p. 600, 602, 606 și fig. 1/2 și 2/1; Diaconu, Popa, Angheliescu 1962, fig. 1; Diaconu 1966, p. 370 și fig. 2; Diaconu 1972, p. 46, fig. 4, 16, pl. XVII/1; Diaconu 1976a, p. 416; Baraschi 1987, p. 127–128, LXXXVII, fig. 1); zidul din piatră legată cu pământ din sudul cetății (B), orientat VSV–ENE, cu lățimea de peste 4 m, care se întâlnește cu linia zidului de incintă bizantin în unghi obtuz (vezi Diaconu 1959, p. 654, fig. 2 și 3/2; Diaconu 1961, p. 600, 602, 606 și fig. 1/2 și 2/1; Diaconu, Popa, Angheliescu 1962, fig. 1; Diaconu 1966, p. 370 și fig. 2; Diaconu 1971, p. 10; Diaconu 1972, p. 45, fig. 4; Diaconu 1976a, p. 418; Baraschi 1987, p. 128, LXXXVII, fig. 1); în secolul al XIV-lea – zidul (A), paralel cu cel menționat mai sus, construit din piatră legată cu mortar, orientat V–E și cu lățimea de 3,80 m (Diaconu 1961, p. 606; Diaconu, Popa, Angheliescu 1962, p. 713 și fig. 1; Diaconu 1973; Diaconu, Baraschi 1977, p. 11–14, 31, pl. XVII/2; Baraschi 1987, p. 128, LXXXVII, fig. 1).

În opinia noastră, rolul militar funcțional explicit al fortificației în momentul construirii tinde să se modifice, pe măsura creșterii rolului așezării civile. Sesizăm o modificare a funcționalității curtinei, prin mutarea accentului de pe aspectul protecției pe cel al delimitării/includerii, fortificația tinzând să capete un caracter mai degrabă simbolic (în plan militar și politic), dar evident funcțional în sensul ocupării și utilizării spațiului în favoarea locuirii.

prisma acestei relații au fost evidențiate de o restrângere a perimetrului locuit în jumătatea estică a cetății¹⁷. Intervențiile se referă atât la începutul secolului al XI-lea, cât și la sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XIV-lea, prin ridicarea unui nou zid de incintă în partea de sud-vest a cetății, lat de peste 2 m, din pietre neregulate ca formă, de mărime mică și mijlocie, cu blocuri paralelipipedice pentru parament¹⁸. Începând cu primii ani ai veacului al XI-lea, cetatea de la Păcuiul lui Soare își pierde caracterul eminamente de bază navală, la adăpostul zidurilor cetății urmând să se desfășoare o intensă viețuire, care va dura, cu o întrerupere în secolul al XII-lea¹⁹, determinată de un incendiu provocat de invazia cumanilor din 1094, până în prima jumătate a secolului al XV-lea²⁰, momentul ocupării Dobrogei de către turci.

În general, argumentele pentru considerarea unei fortificații ca fiind ridicată *a fundamentis* în epoca medio-bizantină²¹ sunt furnizate atât de prezența unor elemente (existența unui nivel de viețuire anterior cetății, pe care structurile constructive să îl secționeze²²; descoperiri monetare aparținând epocii dinastiei macedonene, cu precădere intervalului Ioan I Tzimiskes – Vasile al II-lea)²³, cât, mai ales, de absența altora (excluderea oricărei legături constructive cu o fortificație din epoca romană/romano-bizantină, bazată pe evidențe stratigrafice și pe studii de parament). O discuție specială a fost dedicată descoperirilor monetare. Nu foarte numeroase, nici descoperite întotdeauna în contexte absolut clare, monedele emise în vremea domniei lui Ioan I Tzimiskes²⁴ apar în siturile ale căror refaceri sau începuturi se leagă de recucerirea bizantină a zonei Dunării de Jos (fig. 6) în vremea împăratului menționat: *Dinogetia*–Garvăn – 1 AE²⁵, *Noviodunum*–Isaccea –

¹⁷ În acest context, se poate repune problema aspectului periferic al zonei cercetate dintr-o așezare, de invocată, eventual, în legătură cu situl de la Păcuiul lui Soare (Vilceanu 1972, p. 67, nota 26; Diaconu, Baraschi 1977, p. 31). Noțiunea de „periferic” este însă extrem de relativă: zona dintr-o așezare dunăreană situată aproape de cursul fluviului (cazul curtinei estice pentru Păcuiul lui Soare, cu tot ceea ce presupune prezența unei instalații portuare) poate părea marginală în raport cu centrul topografic al sitului, dar, ținând cont de faptul că acesta nu este accesibil pentru așezarea insulară, din rațiuni de distrugere naturală, considerăm că stadiul cercetării arheologice este cel care dă măsura.

¹⁸ Popa 1964, p. 108–109; Diaconu 1973; Diaconu, Baraschi 1977, p. 11–14.

¹⁹ Diaconu 1972, p. 54 și nota 21; Baraschi 1987.

²⁰ Custurea 1982.

²¹ Baraschi 1991a, p. 138; Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 33, 39, 45, 64; Damian 2005, p. 143, 146; Madgearu 2007, p. 89, 95; Damian 2015, p. 232; Mănușu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 563.

²² O atare situație nu se întâlnește pe insula Păcuiul lui Soare.

²³ Vezi, *infra*, notele 24–33, cu precizarea că datele numismatice, chiar în condițiile unei prezențe reduse, sunt considerate argumente pentru edificarea fortificațiilor în epoca medio-bizantină.

²⁴ Mănușu-Adameșteanu 2018, partea a II-a, p. 103 (pentru moneda de argint/*miliaresia*), 128–130 (pentru *folleis* clasa A 1).

²⁵ Mănușu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 648, 748; partea a II-a, p. 130.

7 AE²⁶, Nufăru – 2 AE²⁷, Capidava – 1 AE²⁸, *Axiopolis*–Cernavodă – 1 AE²⁹, *Tomis*–Constanța – 2 AR și 7 AE³⁰, *Carsium*–Hârșova – 1 AE³¹, Derwent – 1 AR³², Păcuiul lui Soare – 2 AR și 3 AE³³. Așadar, atunci când descoperirile monetare din această categorie se asociază cu prezența unor elemente de fortificație și/sau de locuire pot constitui argumente de încadrare cronologică, chiar dacă contextul stratigrafic nu conține o dovadă irefutabilă, cum ar fi descoperirea monedei pe un nivel constructiv.

Caracteristicile și evoluția fortificației de la Păcuiul lui Soare sunt marcate, evident, de o serie de evenimente politice, dar amprenta cea mai importantă este dată de amplasarea într-o insulă³⁴ și de acțiunea continuă a apelor Dunării³⁵. Substrucția de lemn folosită pentru consolidarea solului sedimentar, utilizarea cu precădere a tehnicii „blocaj” în ridicarea zidului de incintă³⁶, lățimea neobișnuită a acestuia, obținută prin sistemul pragurilor (crepidelor) dispuse pe verticala paramentelor, amplasarea porții în zona cea mai înaltă³⁷ sunt tot atâtea elemente care indică nu numai o opțiune singulară pentru o anumită manieră de edificare, ci și o dinamică

²⁶ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 649, 749; partea a II-a, p. 130.

²⁷ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 652, 751; partea a II-a, p. 130 (mențiune eronată 1 AE).

²⁸ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 656, 745; partea a II-a, p. 130.

²⁹ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 657, 745; partea a II-a, p. 130.

³⁰ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 657, 752; partea a II-a, p. 103, 130.

³¹ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 659, 746; partea a II-a, p. 130.

³² Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 658, 744; partea a II-a, p. 103, 130.

³³ Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 88–89, 175; Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 661, 743; partea a II-a, p. 103, 130.

³⁴ Pentru un punct de vedere diferit, care pornește de la premisa că actuala insulă, fiind de formație recentă, cetatea a fost amplasată inițial pe malul stâng al Dunării, vezi Vilceanu 1967, p. 606–614; Vilceanu 1972, p. 67, nota 26; Madgearu 2007, p. 27, 95, 100). Pentru inanitatea acestei teze privind cetatea de la Păcuiul lui Soare, cu argumente de natură stratigrafică, dar și hidrologică, vezi Diaconu 1972, p. 57–58.

³⁵ Conform unor păreri, zona cetății a părut să fie afectată de un început de schimbare a cursului Dunării încă de la sfârșitul secolului al X-lea, când este distrusă latura de sud a zidului de incintă (Vilceanu 1965, p. 291–292; Vilceanu 1967, p. 605; Vilceanu 1972, p. 67, nota 29). Au fost construite ulterior alte ziduri, menite a restrânge incinta locuită la jumătatea estică a cetății, unul la începutul secolului al XI-lea, zidul din piatră legată cu pământ din sudul cetății, orientat VSV–ENE, unul datând din aceeași perioadă, orientare NNV–SSE, paralel cu Dunărea, care dublează latura estică a cetății, la circa 30–40 m în interior, și un altul în secolul al XIV-lea, din pietre legate cu mortar, paralel cu cel menționat deja (Baraschi 1987, p. 127–128, LXXXVII, fig. 1, cu bibliografia anterioară; vezi și *supra*, nota 16). Pentru măcar această parte de est a cetății (zona S II A/1958), există opinia, documentată stratigrafic, că, în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XIV-lea, insula nu a fost inundată de apele Dunării (Diaconu 1961, p. 600).

³⁶ Vezi Damian, Niculescu, Măgureanu 2007, p. 179–180, pentru paradoxul cunoașterii unui sit arheologic pe baza distrugerilor provocate de natură.

³⁷ Nestor, Diaconu 1959, p. 588; Diaconu 1959, p. 653–656; Diaconu 1961, p. 599–600; Vilceanu 1965, p. 291–300; Vilceanu 1967, p. 593–601; Popa 1967, p. 271–280; Popa 1970, p. 569–572; Diaconu 1971, p. 3–6; Diaconu 1972, p. 27–29, 36–46; Popa 1972.

de tip constructiv aparte prin raportare la celelalte fortificații contemporane, care nu suportă niciun fel de comparație cu restul exemplilor.

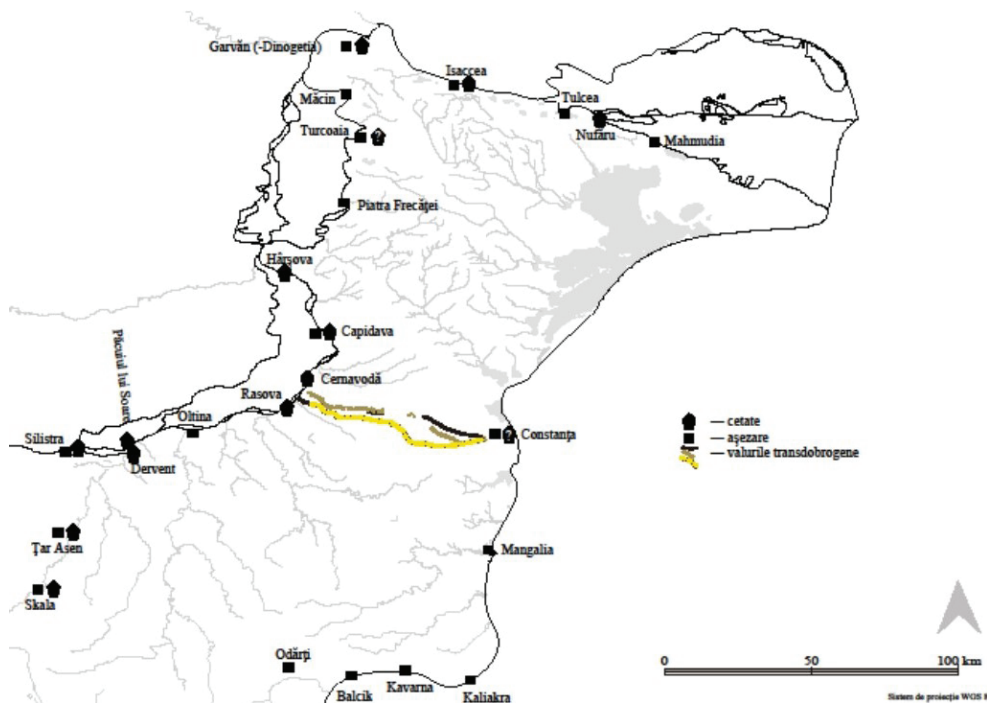

Fig. 6. Zona Dobrogei, cu situri aparținând epocii bizantine (după Damian 2015, pl. LXI).

De-a lungul timpului, în diversele studii publicate de către membrii colectivului de cercetare a sitului de la Păcuiul lui Soare³⁸, în condițiile unei libertăți totale de exprimare a punctelor de vedere divergente, a existat, totuși, consens în ceea ce privește momentul edificării fortificației, adică perioada medio-bizantină, în speță epoca lui Ioan I Tzimiskes³⁹, cu intervenții în jurul anului 1000 și la nivelul secolelor XIII–XIV, prin construirea de ziduri pentru marcarea unei restrângeri a locuirii⁴⁰. Indiferent de tehnica de realizare a acestor intervenții (ziduri seci sau legate cu un mortar de foarte slabă calitate pentru blocarea intrărilor prin praguri/supraînălțarea nivelului turnului-poartă de nord și debarcaderului, ziduri din pietre reutilizate legate cu pământ, utilizarea unor tipuri diferite de mortar)⁴¹, acestea nu au afectat în

³⁸ Pentru a nu aminti decât contribuțiile apărute până la momentul publicării primului volum monografic (Diaconu, Vilceanu 1972): Diaconu 1959; Diaconu 1961; Diaconu, Popa, Angheliescu 1962; Vilceanu 1963; Popa 1964; Diaconu 1965; Vilceanu 1965; Diaconu 1966; Popa 1967; Vilceanu 1967; Diaconu 1969; Diaconu 1970; Popa 1970; Diaconu 1971; Diaconu 1972; Popa 1972; Vilceanu 1972.

³⁹ Vezi *supra*, nota 4.

⁴⁰ Vezi *supra*, notele 16 și 35.

⁴¹ Diaconu 1972, p. 54 și toată bibliografia anterioară. Vezi și *supra*, nota 16.

niciun fel planul inițial al fortificației⁴² și aspectul de „tot unitar” al acestei realizări arhitecturale deosebite.

***

Nu am mai fi reluat aceste probleme, absolut cunoscute și convingător exprimate încă de la începuturile cercetării sitului, în plus certificate și de propriile investigații⁴³, dacă o contribuție recentă⁴⁴ nu ar fi pus sub semnul întrebării momentul edificării fortificației din insula Păcuiul lui Soare⁴⁵. Astfel, în pofida unei contribuții însumând 665 de pagini⁴⁶, dintre care doar câteva adună date despre epoca romană⁴⁷, arheologul și numismatul epocii medio-bizantine, Gheorghe Mănușcu-Adameșteanu, emite ipoteza că: „ne-am putea gândi că cetatea a fost construită în perioada romană/ romano-bizantină” și că „prin urmare, la numeroasele incertitudini și necunoscute legate de istoria locuirii de pe insula Păcuiul lui Soare, se adaugă, acum, perioada și constructorul acestei importante fortificații, care ar fi putut fi ridicată nu de către armata bizantină în timpul domniei împăratului Ioan I Tzimiskes, momentul constructiv putând fi plasat în perioada romano-bizantină”⁴⁸; „în capătul de nord-est al insulei Păcuiul lui Soare se păstrează, parțial, zidurile unei fortificații din piatră legată cu mortar ridicată, se presupunea – *a fundamentis* –, în timpul lui Ioan I Tzimiskes. Corelarea informațiilor arheologice cu cele numismatice, raportate la realitățile consemnate la Dervent, ne-au permis să stabilim că fortificația, construită

⁴² Vezi, în acest sens, și Popa 1967, p. 280, nota 7.

⁴³ În perioada 2000–2012 au fost efectuate cercetări arheologice pentru degajarea unor elemente ale sistemului constructiv al fortificației insulare, în vederea realizării unui studiu de arhitectură care să stea la baza unui proiect de conservare și punere în valoare a monumentului bizantin: în campaniile 2000–2003 au fost cercetate poarta de nord, precum și acea parte a sectorului de sud al cetății, care, de obicei, este acoperită de apele Dunării; în campaniile 2004–2005 și 2007 s-a realizat degajarea părții de nord a instalației portuare cu turnul adiacent și s-a cercetat zona de racord dintre curtea estică și zidul turnului nordic al instalației portuare; în campaniile 2006, 2008–2012 s-a urmărit degajarea părții sudice a debarcaderului și a intrării sale, cercetarea turnului sudic care îl flanchează, doar parțial cercetat în anii '60, precum și identificarea limitelor cetății în colțul sud-estic (Diaconu, Damian, Vasile 2001; Diaconu *et alii* 2003; Diaconu *et alii* 2004; Damian *et alii* 2007; Damian *et alii* 2008; Damian *et alii* 2013).

⁴⁴ Mănușcu-Adameșteanu 2017c. Volumul se înscrie într-o serie de autor, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea*, aparținând lui Gh. Mănușcu-Adameșteanu, care analizează sau reevaluează descoperiri numismatice, cu un conținut de date arheologice, provenind o parte din descoperiri proprii, dar cele mai multe preluate din publicații anterioare, organizate în principal în funcție de cronologia campaniilor arheologice, fără a ține adesea cont de evoluția cercetării în siturile respective reflectată în publicații de sinteză. În prezenta contribuție, vom face unele referiri doar la volumele nr. 2, 4, 5, 6 și 8 din serie (Mănușcu-Adameșteanu 2017a; Mănușcu-Adameșteanu 2017b; Mănușcu-Adameșteanu 2017c; Mănușcu-Adameșteanu 2018; Mănușcu-Adameșteanu 2019).

⁴⁵ Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 130–142, cu precădere p. 140, 142, cu reluarea în Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 141–147, 559.

⁴⁶ Mănușcu-Adameșteanu 2017c.

⁴⁷ Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 125–128.

⁴⁸ Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 140, 142–143.

într-o perioadă anterioară, nu mai era funcțională în anul 971”⁴⁹. În plus, autorul amintit consideră că „la începutul secolului al XI-lea, se constată o abandonare a masivei fortificații anterioare” și că „instalația [portuară] de la Păcuiul lui Soare, prin dezafectarea ei în secolul al XI-lea, aduce un nou argument pentru plasarea ei în perioada romano-bizantină”⁵⁰.

„Argumentele” invocate sunt reinterpretări distorsionate sau tendențioase ale observațiilor membrilor colectivului, multe aparținând perioadei de început a cercetării în teren, apărute în rapoarte preliminare de săpătură, în condițiile în care există nenumărate studii și volume ulterioare și, în plus, în domeniul arheologiei, este arhicunoscut faptul că nu doar înregistrarea primară contează, ci și acumularea de informații. Este eludat unul dintre principalele argumente de ordin arheologic ale încadrării cronologice a momentului edificării cetății, și anume descoperirea unui cercel de tip Bjelo Brdo în mortarul folosit la ridicarea zidului de incintă⁵¹; artefactul pare o ficțiune în viziunea lui Gh. Mănușcu-Adameșteanu⁵², însușindu-și, în plus, un alt punct de vedere, eronat după părerea noastră, indiferent de încadrarea cronologică absolută a acestuia, că descoperirea piesei respective nu marchează momentul construirii fortificației, ci unul de funcționare a acesteia⁵³. Neidentificarea, în lotul de monede reanalizat, a monedei aparținând împăratului Ioan I Tzimiskes, descoperită în campania 1959 pe nivelul ocupațional care suprapune placa de mortar care marchează momentul terminării construirii cetății⁵⁴, determină aprecierea că „singurul element clar de încadrare cronologică, moneda, nu mai poate fi folosită ca element de datare pentru plasarea construirii fortificației în timpul domniei lui Ioan I Tzimiskes”⁵⁵, în ciuda faptului că la Păcuiul lui Soare au fost descoperite, totuși, monede (două de argint și trei de bronz) emise în vremea domniei acestui împărat⁵⁶. Autorul citat admite, totuși, că „cele două *milaresia* bătute de împăratul Ioan I Tzimiskes confirmă prezența armatei bizantine la Păcuiul lui Soare în timpul acestui împărat, la care se alătură un exemplar descoperit în cursul cercetărilor arheologice din fortificația de la Derwent”⁵⁷ și pledează pentru importanța locuirii [în insulă]⁵⁸ și pentru faptul că „cetatea a fost folosită” în perioada acestui împărat⁵⁹.

⁴⁹ Mănușcu-Adameșteanu 2019, p. 559.

⁵⁰ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I-a, p. 565.

⁵¹ Menționat în mai multe rânduri de descoperitorii cetății (Vilceanu 1963, p. 209 și fig. 1; Diaconu 1972, p. 23, nota 1, p. 137, nota 3, p. 160, fig. 56/2).

⁵² Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 130: „nu dispunem de niciun fel de informații referitoare la momentul și locul găsirii bulgărelui de mortar”.

⁵³ Florescu, Ciobanu 1972, p. 390, 394–395.

⁵⁴ Diaconu, Popa, Angheliescu 1959, p. 716; Diaconu 1972, p. 23, nota 1.

⁵⁵ Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 131.

⁵⁶ Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 89, 131, 133, notele 565–566; Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 661, 743; partea a II-a, p. 103, 130.

⁵⁷ Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 89, notele 348–349.

⁵⁸ Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 134.

⁵⁹ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 142, notele 326–330.

Gh. Mănucu-Adameșteanu consideră că anumite caracteristici constructive ale cetății, precum substrucțiunile de lemn, sistemul „blocaj” și utilizarea mortarului hidrofug în edificarea zidului de incintă⁶⁰, la fel ca și evidențierea singularității tipului constructiv de la Păcuiul lui Soare în perioada medio-bizantină, caracterul său arhaizant⁶¹ și analogiile cu elemente de fortificație din alte situri⁶² ar conduce spre încadrarea din punct de vedere tipologic în epoca romană⁶³. Afirmatia pare să ignore faptul că în zona fortificației nu a fost identificat nicăieri un nivel ocupațional databil în epoca romană⁶⁴ și că toate cercetările anterioare au indicat, cu argumente de ordin stratigrafic, că este vorba de o construcție din temelie, care nu suprapune/secționează nicio realitate arheologică atribuibilă acestei perioade⁶⁵. Elementele aparținând epocii romane/romano-bizantine constau în artefacte disparate (materiale ceramice, descoperiri de piese de port și monetare, doi denari de sticlă), documentând, fără îndoială, existența, în secolul al VI-lea, a unei așezări, considerată, probabil, un punct vamal⁶⁶, deși nicăieri pe suprafața păstrată/cercetată a sitului insular nu a fost identificată vreo depunere *in situ*, nici indiciul unui element constructiv aparținând acestei epoci. Este foarte dificil de înțeles cum o cetate, impresionantă chiar în actuala sa condiție ruinată, poate fi atribuită unei epoci care să nu fi lăsat în schimb nicio urmă de ocupare prin niveluri de viețuire sau materiale specifice, oricât de temeinică ar fi putut fi nivelarea/curățarea operată în epoca medio-bizantină⁶⁷. Toți cercetătorii

⁶⁰ Vîlceanu 1965, p. 301–302.

⁶¹ Popa 1967, p. 280–292; Popa 1972, p. 33.

⁶² Popa 1967, p. 281–288; Diaconu 1985, p. 109; Diaconu 1994, p. 88–90.

⁶³ Mănucu-Adameșteanu 2017c, p. 141.

⁶⁴ Diaconu 1972, p. 51–52 și notele 8–10, p. 187–188; Damian 2005, p. 151 și notele 34–36.

⁶⁵ Diaconu 1972, p. 52 și notele 8–10. Cercetările desfășurate post 2000 în zona fortificației, acoperind suprafețe cuprinse între 350 și 750 mp și coborând punctual până la adâncimi cuprinse între 4 și 6 m, nu au documentat niciun material sau nivel arheologic atribuibil epocii romane (Diaconu, Damian, Vasile 2001; Diaconu *et alii* 2003; Diaconu *et alii* 2004; Damian *et alii* 2007; Damian *et alii* 2008; Damian *et alii* 2013).

⁶⁶ Diaconu 1972, p. 51–52 și notele 8–10, p. 187–188; Damian 2005, p. 151 și notele 34–36. Nu trebuie uitat faptul că fortificarea zonei dealului Dervent este documentată în epoca romană, chiar dacă nu s-au făcut cercetări arheologice în acest sens. Este așadar posibil ca și în epocile romană și romano-bizantină să fi funcționat sistemul cetăților-pereche din zona acestui vad, sistem certificat pentru epoca medio-bizantină. Pentru dubletul Păcuiul lui Soare – Dervent, ridicat în epoca medio-bizantină, vezi Vîlceanu 1967, p. 606 și notele 28–29.

⁶⁷ Nu poate fi trecută cu vederea realitatea arheologică din situri precum *Dinogetia*–Garvăn sau *Noviodunum*–Isaccea. Ambele cetăți se înscriu în grupa fortificațiilor romano-bizantine restaurate și reutilizate în cadrul sistemului defensiv medio-bizantin organizat la frontiera nordică a imperiului, pe baza constatării reamenajării și reutilizării zidului de incintă roman în epoca bizantină. La *Dinogetia*–Garvăn, după ce s-a realizat curățarea și nivelarea, prin înlăturarea dărâmăturilor din epoca romano-bizantină, pe o distanță de 15 m de la baza incintei, operațiune înregistrată sub forma unui strat din moloz, cu grosimea de 0,50–1,00 m, situat deasupra unui strat de pământ vegetal steril, deus de-a lungul vremii deasupra ultimului nivel romano-bizantin, a urmat refacerea zidului, așezat direct pe stâncă, al incintei, probabil bine păstrate, restaurarea parțială a turnurilor 2 și 3 care flancau poarta principală, în vederea obținerii unei încăperi identice cu cea a porții interioare, realizându-se practic o a doua poartă (Barnea 1961, p. 31; Condurachi, Barnea,

sitului de la Păcuiul lui Soare au evidențiat tehnica de construcție de înalt nivel, priceperea meșterilor bizantini de a construi pe nisip⁶⁸, prin adaptarea la calitatea solului de fundare utilizând tehnici de sorginte romană, dar cu valoare devenită universală și care nu pot sugera aprecieri privind etnicitatea constructorilor sau a comanditarilor, ci continuități culturale⁶⁹. Un argument în acest sens este tocmai

Diaconu 1966, p. 5–6; Ștefan *et alii* 1967, p. 20, 21–23, 26, 30, fig. 5; Barnea 1971a, p. 76–77; Barnea 1971b, p. 360–362). La *Noviodunum*–Isaccea, zidul de incintă de sud al cetății, cu turn, construit în epoca romano-bizantină din straturi succesive de blocuri mici de piatră și cărămizi pătrate, lat de 2 m, este refăcut în epoca bizantină prin suprapunerea directă a unui zid mai îngust, de 1,80–1,90 m, din piatră nefasonată, prinsă cu mortar de culoare albă, păstrat pe o înălțime de 1,10 m. Se consideră că zidul de incintă, construit, cel mai probabil, la sfârșitul secolului al X-lea, a fost distrus în cursul secolului al XI-lea și completat/refăcut la sfârșitul secolului al XI-lea sau la începutul secolului al XII-lea, când încetează locuirea din așezarea *extra muros*. Cercetările mai recente la curtea de sud, ridicată în epoca romano-bizantină au indicat suprapunerea și refacerea acestuia la sfârșitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-lea (Condurachi, Barnea, Diaconu 1966, p. 5; Barnea 1971a, p. 76; Barnea 1971b, p. 352–360; Baumann *et alii* 1998, p. 35; Baumann, Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 108; Baumann 2010, p. 14, 57–60; Stănică 2015, p. 158 și nota 730; Mănușu-Adameșteanu 2017a, p. 47, 49, 62–68, 146).

⁶⁸ În această privință, dorim să atragem atenția asupra rolului substructiei de lemn a cetății și potențialului suplimentar de încadrare cronologică oferit de aceasta prin prisma analizelor de tip ¹⁴C și dendrologice. În cazul primelor, ar putea fi tranșată o discuție (până acum inexistentă) – încadrarea în epoca romană/romano-bizantină *versus* cea în epoca medio-bizantină. În ceea ce privește a doua categorie, descoperirile din anul 2003 au fost urmate de o încercare, din păcate încă nefinalizată, a rezolvării, prin intermediul dendrocronologiei, a problemei rafinării momentului revenirii bizantine la Dunărea de Jos (sfârșitul secolului al X-lea *versus* începutul secolului al XI-lea).

⁶⁹ Vezi și Popa 1967, p. 289–290. În acest sens, redăm mai jos un pasaj edificator dintr-o lucrare aparținând lui Răzvan Theodorescu (1976, p. 118, fig. 117–120): „Zidurile de piatră ale incintei, impresionante prin masivitatea lor, prin acuratețea execuției, prin tehnica impecabilă a așezării blocurilor ecarisate foarte amintitoare de meșteșugul constructiv roman și de anticul *opus quadratum*, prinse cu un mortar de bună calitate, executat în mai multe maniere, trasând un perimetru rectangular păstrat astăzi într-o proporție redusă pe insula împădurită de la Păcuiul lui Soare; forma și, mai ales, aspectul acestei incinte, conservând tradiții dintre cele mai pure ale arhitecturii cetăților din lumea greco-romană, într-o epocă de efectivă reînviere a unor norme clasicizante în mai fiecare ramură a artei din Bizanțul împăraților Macedoneni; unele detalii ale arhitecturii acestei fortificații de piatră din vecinătatea Dorostolon-ului, cum ar fi, spre pildă, poarta de nord a cetății, cu similitudini în alte zone de influență cultural artistică bizantină – în Bulgaria, la incinta capitalei statului lui Simion, de la Preslav – sunt tot atâtea argumente pentru afirmarea unui alt tip de continuitate care [...] reprezintă o refolosire, la nivelul arhitecturii militare bizantine de comandă imperială, din secolul al X-lea, a unor procedee antice din același domeniu. În acest sens, cetatea de la Păcuiul lui Soare constituie, poate, pe planul întregii arte constructive a fortificațiilor din Bizanț, un exemplu grăitor, regăsit aidoma, în alte ramuri artistice care cunosc în epoca împăraților Macedoneni o notabilă redescoperire a canoanelor artei romano-bizantine, iustinianee, un adevărat accent «clasicist» consemnat îndeobște de către istoricii artei și culturii. Trebuie adăugat că la Păcuiul lui Soare – cetate amintind, și prin planul său foarte regulat, de mai vechile fortificații ale aceleiași abia menționate epoci romano-bizantine – legătura strânsă între funcția militară a așezării străjuite de puternice ziduri și arhitectura sa se citește, dincolo de soliditatea evidentă oricui, dincolo de înălțimea bănuită a incintei, într-o întocmire arhitectonică rar întâlnită în Europa răsăriteană a Evului Mediu, anume în în impunătorul chei-debarcader de pe latura estică a cetății, oferind aspectul unei vaste platforme în trepte, alcătuită din blocuri de piatră, apărată de turnuri rectangulare ale căror urme au fost dezvelite de arheologi...”.

asemănarea tipologică dintre cetatea din insula Păcuiul lui Soare și fortificațiile capitalelor primului țarat bulgar, de la Pliska și Preslav, realități de netăgăduit ale epocii medievale, dar ridicate cu meșteri și tehnici bizantine, inevitabil moștenitoare ale celor romano-bizantine⁷⁰. În plus, o intervenție neautorizată, practică în anul 2015 asupra unui tronson din curtea nordică (sub str. Ulmului) de la Nufăru, a doua cetate bizantină (cercetată) ridicată *a fundamentis*⁷¹, a permis identificarea tehnicii de construcție de tip „blocaj” și în acest caz⁷², chiar dacă într-o formulă mai restrânsă.

Un alt argument al lui Gh. Mănușu-Adameșteanu pentru propunerea schimbării încadrării cronologice a „...zidurilor[or] unei fortificații din piatră legată cu mortar ridicată, se presupunea – *a fundamentis* – în timpul lui Ioan Tzimiskes” este „corelarea informațiilor arheologice cu cele numismatice, raportate la realitățile consemnate la Dervent, ne-au permis să stabilim că fortificația, construită într-o perioadă anterioară, nu mai era funcțională în anul 971. Rolul avut de cetatea de la Păcuiul lui Soare de supraveghere a navelor pe Dunăre – a fost preluat de fortificația de la Dervent, construită – *a fundamentis* – în timpul lui Ioan I Tzimiskes. Pentru ridicarea acesteia – zid lat de 1,85 m, cu latura de răsărit de 120 m –, s-a folosit și piatră adusă din Păcui [pietrele care păstrează urme de mortar hidrofug]”⁷³. Afirmatia că fortificația nu mai era funcțională la revenirea bizantinilor în anul 971⁷⁴ contrazice ideea exprimată anterior că insula era locuită și că fortificația a fost folosită în timpul lui Ioan I Tzimiskes⁷⁵.

În plus, anulând caracterul *a fundamentis*⁷⁶ al edificării primei cetăți bizantine descoperite în Dobrogea, Gh. Mănușu-Adameșteanu ne propune un „scenariu” oarecum diferit față de cel cunoscut privind refacerea *limes*-ului în epoca dinastiei

⁷⁰ Popa 1967, p. 285–288 și notele 31–41; Madgearu 2007, p. 96.

⁷¹ Despre cetatea de la Nufăru, Gh. Mănușu-Adameșteanu, membru al colectivului de cercetare a acestui sit, ca arheolog în anii '80–90 ai secolului trecut și cu preocupări numismatice pentru perioada următoare, admite valabilitatea încadrării în epoca medio-bizantină: Baraschi, Moghior 1984–1985, p. 146; Baraschi 1991b, p. 403; Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 64, pentru argumentul numismatic; Mănușu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 294, 563.

⁷² Damian 2017, p. 179, fig. 13.

⁷³ Mănușu-Adameșteanu 2017c, p. 135–136, 140; Mănușu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 143, 148–157, 559.

⁷⁴ Mănușu-Adameșteanu 2017c, p. 134; 2018, partea I, p. 143.

⁷⁵ Mănușu-Adameșteanu 2017c, p. 134; 2018, partea I, p. 142.

⁷⁶ Deși îl acceptă – „**incinte construite *a fundamentis*, începând cu domnia împăratului Ioan Tzimiskes**: Dervent, Hârșova–*Carsium* și Nufăru” (Mănușu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 563) pentru situri cercetate și valorificate publicistic – în valoare absolută – în măsură mult mai mică. Pentru **Dervent**, vezi: Vilceanu 1967, p. 606, 611; Barnea 1971a, p. 89; Diaconu, Vilceanu 1972, p. 11–12, cu bibliografia anterioară; Diaconu 1996; Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 39; Damian 2005, p. 146 și nota 22; Damian, Vasile 2010, p. 337 și nota 3, p. 338–339, notele 38–41; Mănușu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 148–157, 563; pentru **Carsium–Hârșova**, vezi: Condurachi, Barnea, Diaconu 1966, p. 6–7; Aricescu 1971, p. 356, 369; Barnea 1971a, p. 80; Mănușu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 148–157, 563; pentru **Nufăru**, vezi: Baraschi, Moghior 1984–1985, p. 146; Baraschi 1991a, p. 138; Baraschi 1991b, p. 403; Damian, Andonie 1997, p. 62; Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 64; Madgearu 2007, p. 89; Damian 2017, p. 161–163 și notele 1–10 pentru bibliografia anterioară; Mănușu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 294, 563.

Macedonene. În istoriografia problemei restabilirii frontierei bizantine pe Dunăre și constituirea themei Paristrion la finele mileniului I⁷⁷, s-a conturat opinia potrivit căreia sistemul defensiv imperial s-a sprijinit atât pe unele cetăți romano-bizantine, reamenajate și transformate în baze militare sau sedii ale garnizoanelor dispuse pe noul hotar⁷⁸, cât și pe cele câteva cetăți noi, construite *a fundamentis* în vremea domniei lui Ioan I Tzimiskes⁷⁹. Legate de Bizanț în mod direct, odată cu revenirea Imperiului la Dunărea de Jos, dar și indirect, prin raportare la prezența ultimelor valuri de migratori (pecenegi, uzi, cumani, tătari) ori la cucerirea otomană, într-un context politic complex, aceste așezări și comunitățile lor se adaptează la modificarea condițiilor istorice (prin

---

În cazul sitului de la **Dervent**, de pildă, pentru care sunt invocate chiar notițe de șantier și puncte de vedere controversate în interiorul colectivului din anii '60 – '70 (Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 135–136) privind cercetările, rămase inedite, prezența în componența zidului de incintă a pietrelor cu mortar hidrofug aduse din fortificația demantelată din insula Păcuiul lui Soare ar putea fi chiar un argument în favoarea ridicării cetății de pe malul dobrogean la începutul secolului al XI-lea (vezi, pentru sinteza datelor, și Damian, Vasile 2010, p. 338 și notele 38–42). Trebuie să atragem atenția asupra unei chestiuni foarte cunoscute, și anume faptul că mortarul hidrofug, cel conținând praf de cărămidă, este o creație a epocii romano-bizantine, folosită însă pe scară foarte largă și în epoca medio-bizantină. În cazul cetății de la Nufăru (recunoscută ca fiind ridicată *a fundamentis* în epoca medio-bizantină), asemeni celei de la Păcuiul lui Soare, utilizarea acestui tip de mortar, cu precădere în zona turnurilor, prin rostuirii și rerostuirii, conferă chiar zidurilor interioare o culoare de un roz vinețiu intens, cu aspectul unei tencuieli.

Chiar și **argumentul numismatic**, constând în monedele emise în vremea domniei lui Ioan I Tzimiskes (Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea a II-a, p. 103, 128–130), capătă greutate diferită în admiterea caracterului *a fundamentis* al unei fortificații: Dervent – 1 AR (Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 89; 2018, partea a II-a, p. 103, 658, 744), *Carsium*–Hârșova – 1 AE (Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea a II-a, p. 130, 659, 746), Nufăru – 2 AE (Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea a II-a, p. 130, 652, 751) față de Păcuiul lui Soare – 2 AR și 3 AE (Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 89; Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea a II-a, p. 103, 130, 661, 743).

⁷⁷ Pentru sinteze privind fenomenul cultural bizantin la Dunărea de Jos, cu aplecare asupra „reconquistei” de la finele secolului al X-lea, vezi: Condurachi, Barnea, Diaconu 1966; Barnea 1971a, p. 71–97; Baraschi 1991a; Mănușcu-Adameșteanu 2001, mai ales p. 1–99; Damian 2005, p. 143–144, 150–183; Madgearu 2007, p. 87–98; Damian 2015, p. 228–233, pl. LIX–LXI, cu bibliografia anterioară; Stănică 2015, p. 122–132. Pentru un punct de vedere mai recent privind refacerea *limes*-ului bizantin în lumina descoperirilor arheologice și numismatice, vezi Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 140–336, 647–663, anexa 1 și tabelele 1–3, 5–6, 11–13, 15–16.

⁷⁸ În cazul fortificațiilor romano-bizantine, poate fi vorba atât de restaurare minimală și reutilizare în cadrul sistemului defensiv medio-bizantin a unor elemente încă foarte bine conservate, ziduri noi fiind adosate sau suprapuse celor vechi (exemplele *Dinogetia*–Garvăn și *Noviodunum*–Isaccea), cât și de cetăți medio-bizantine amplasate în perimetrul cetăților romano-bizantine, curtea antică fiind completată, înălțată și inclusă parțial într-o nouă curtea, devenind astfel componentă a unui sistem defensiv diferit, cu modificări față de planul antic (exemplele *Capidava* și *Durostorum*–Dorostolon/Dristra–Silistra). Vezi, în acest sens, Damian 2015, p. 229 și notele 154–160.

⁷⁹ Unele, precum Păcuiul lui Soare și Nufăru, au fost și continuă a fi cercetate, oferind dovezi clare ale edificării lor în epoca împăraților macedoneni; altele, deși cercetate din punct de vedere arheologic, în măsură mai mare (precum *Carsium*–Hârșova și *Dervent*) sau mai mică (precum *Axiopolis*–Cernavodă – cetatea de sud și Rasova), ar necesita verificarea și actualizarea datelor pentru concluzii absolut convingătoare (Damian 2015, p. 229–230 și notele 154, 161–167).

restrângerea sau extinderea locuirii, completarea fortificațiilor, supraviețuirea, pentru perioade diferite, în fața invaziilor și distrugerilor repetate)⁸⁰.

În „scenariul” privind *limes*-ul bizantin propus recent de către Gh. Mănucu-Adameșteanu, cetatea de la Păcuiul lui Soare apare drept o fortificație „refăcută” la începutul secolului al XI-lea⁸¹, cu o situație asemănătoare celei de la Capidava, în care „sistemul constructiv este completat cu ziduri amenajate din piatră legată cu pământ⁸². „În prima jumătate a secolului al XI-lea, locuirea era protejată de ziduri amenajate din piatră cu pământ – situație izolată, care contrastează cu incintele din piatră legată cu mortar, folosite de limesul dunărean în secolul XI, fortificația fiind dezafectată în a doua jumătate a secolului al XI-lea”⁸³. Exemplul fortificației de la Păcuiul lui Soare, tratat prin prisma construirii unor noi ziduri de incintă, prin reutilizarea unor blocuri de piatră din vechea curtină, legate cu pământ, este interpretat de către Gh. Mănucu-Adameșteanu în sensul unei analogii pentru situația de la Capidava⁸⁴. Considerăm că o atare comparație este nepotrivită, în cazul sitului de la Păcuiul lui Soare fiind vorba de amenajări care țin de evoluția fortificării în epoca medio-bizantină, de modalități de restrângere a locuirii, de delimitări „interioare”, determinate, probabil, de cauze naturale, cum ar fi fluctuația nivelului apelor Dunării, sau de rațiuni politice, legate de pierderea caracterului de bază navală, în timp ce la Capidava este vorba de însăși edificarea fortificației în epoca medio-bizantină prin utilizarea – prin completare/înălțare – a zidului romano-bizantin⁸⁵. În acest context,

⁸⁰ Baraschi 1991a, p. 134–139; Mănucu-Adameșteanu 2001, p. 100–136, 200–209; Damian 2005, p. 143–144, 150–183; Damian 2015, p. 229, 232, pl. LIX–LXI; Stănică 2015, p. 122–132.

⁸¹ Se consideră că „începutul secolului al XI-lea marchează o nouă etapă, cu caracter civil, după cum o demonstrează abandonarea fortificației militare (piatră și mortar) și restrângerea ariei apărute prin ridicarea unor ziduri din piatră legată cu pământ. Pe baza cercetărilor arheologice, s-a constatat că la reluarea locuirii, incinta „bizantină” nu mai este folosită, situație surprinzătoare pentru o fortificație ridicată în urmă cu câteva decenii – construirea cetății a fost plasată între 972–976 – și, care, trebuia să se fi păstrat într-o stare bună de funcționare” (Mănucu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 143). Cetatea chiar se păstra, era funcțională, zidurile legate cu pământ și ulterior, pentru perioada medievală propriu-zisă, cu mortar, marcând **o restrângere a locuirii într-o zonă mai înaltă**.

⁸² Mănucu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 563.

⁸³ Mănucu-Adameșteanu 2017c, p. 199.

⁸⁴ Mănucu-Adameșteanu 2017a, p. 140, 332.

⁸⁵ În cazul Capidavei bizantine, cetatea făcând parte din grupa construcțiilor „mixte”, în care ziduri medievale sunt adosate sau suprapuse celor vechi, integrate practic unor noi incinte, se observă o combinație între vechiul zid romano-bizantin, conturând o incintă pătrată, ruinată, se pare, în mare măsură, cu ziduri groase de 2,75 m, și un zid nou, lat de 2 m, care suprapune parțial traseul celei dintâi; acest nou zid de incintă, din care se păstrează pe latura de nord, est și sud fragmente înalte de 0,80 m, a fost ridicat din blocuri de piatră luate din zidurile și construcțiile romane, la care se adaugă fragmente arhitectonice, sculpturale și inscripții, așezate unele peste altele în asize regulate, în parament predominând pietrele mai mari cu față, legate cu pământ, fără temelie, folosindu-se de zidul romano-bizantin pe care îl completează în partea superioară retrăgându-se însă cu 0,75 m față de incinta antică (Florescu, Florescu, Diaconu 1958, p. 23, 135–138; Florescu 1965, p. 26 și fig. 24; Condurachi, Barnea, Diaconu 1966, p. 6; Barnea 1971a, p. 80; Opreș, Duca 2016, p. 142–144, nr. 76, în special p. 143 și fig. 2–3, 6–8, cu menționarea cercetărilor din perioada 2001–2012 și din campania 2015: zidul medio-bizantin, uneori cu un parament păstrat pe înălțimea a 3–4 asize de piatră, are un emplecton din piatră și pământ și este construit prin suprapunere directă, talpa rezemând direct pe nucleul de zidărie cu mortar antic sau pe dărâmătura romană cu mortar și chirpici).

problema folosirii ca liant – pentru pietrele zidului de incintă – a pământului, în mai mare măsură decât a mortarului, este o caracteristică nu numai a sitului de la Capidava, ci și a celui de la Derwent (zid cu parament din pietre legate cu mortar și cu emplecton din pietre legate cu pământ)⁸⁶, ceea ce, pe linia gândirii lui Gh. Mănușcu-Adameșteanu, ar fi mai degrabă un argument că fortificația de la Derwent datează din această perioadă, și nu din secolul al X-lea⁸⁷.

Dincolo de maniera de edificare a zidurilor de incintă (sau de delimitare), se impune o privire asupra unui element de fortificație definitoriu și, totodată, extrem de spectaculos, al cetății de la Păcuiul lui Soare, debarcaderul. Construit, evident, odată cu zidul de incintă, fiind o dezvoltare a acestuia spre est, sub forma platformelor de piatră descendente spre zona navigabilă a Dunării, este legat cronologic de apariția și evoluția cetății. Gh. Mănușcu-Adameșteanu chiar invocă în chip special dezafectarea instalației portuare în secolul al XI-lea ca un argument pentru plasarea ei în perioada romano-bizantină⁸⁸. Dezafectarea este exprimată, în viziunea autorului invocat, de blocarea intrării debarcaderului cu un zid de piatră legată cu pământ, lat de 2 m, care apare demantelat la jumătatea secolului al XI-lea⁸⁹. Intervenția a fost interpretată însă de către autorii săpăturilor drept o ridicare a nivelului [de călcare al] porților⁹⁰, ca o măsură de refortificare punctuală sub presiunea atacurilor migratorilor de la mijlocul secolului al XI-lea⁹¹. Gh. Mănușcu-Adameșteanu adaugă: „Având în vedere distanța mare a debarcaderului față de cursul actual al Dunării, înnisiparea trebuie să se fi produs într-o perioadă anterioară – în secolul XI nu mai era folosit – deci, în perioada medie-bizantină nu avea cum să fie folosit”⁹². Legat de problema caracterului și duratei funcționării instalației portuare de la Păcuiul lui Soare, interpretată prin prisma prezenței unor elemente ocupaționale adiacente, ne permitem a zăbovi, puțin mai mult, și prin prisma unor argumente suplimentare, deși indirecte, ridicate de cercetarea într-un alt sit, de aceeași factură.

Un aspect particular, care caracterizează zona urbană de la Dunărea de Jos, este existența portului, presupusă în multe locuri⁹³, dar documentată arheologic pentru

⁸⁶ Damian, Vasile 2010, p. 338 și nota 19; Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 150.

⁸⁷ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 156.

⁸⁸ Mănușcu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 565.

⁸⁹ Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 61 și nota 200, p. 62 și nota 210, p. 91 și nota 351, p. 142.

⁹⁰ Vilceanu 1967, p. 604–605; Diaconu 1971, p. 9.

⁹¹ Diaconu 1966, p. 370; Diaconu 1972, p. 54.

⁹² Mănușcu-Adameșteanu 2017c, p. 186.

⁹³ Caracterul de **așezări portuare fluviale**, evident în izvoarele scrise, este decelabil arheologic, în general, în mod indirect, prin mărfurile tranzacționate prezente în spațiul respectiv (Barnea 1961, p. 48–57; Diaconu 1971, p. 15; Barnea 1980, p. 271–287; Damian 2005; Stănică 2015, p. 227–256, 272–327) și, doar în puține cazuri, prin instalațiile – cheiuri de acostare și moluri identificate (vezi, în acest sens, Matei 1987, p. 95; Baraschi 1991a, p. 142), ca amenajări datând în mod cert din epoca romană, cu prezumția utilizării și în Evul Mediu la *Noviodunum*–Isaccea (Barnea, Mitrea, Anghelescu 1957, p. 157, fig. 3, p. 174; Barnea 1959, p. 464, fig. 1; Barnea, Barnea 1984; Mănușcu-Adameșteanu 2017b, p. 64, 68), Capidava (Matei 1987, nota 12; Matei 1988–1989, p. 121–123, 129; 1991, p. 150–152 și nota 69; Dobrinescu, Bodolică 2016; Mănușcu-Adameșteanu 2017a, p. 407–408, 434) și *Carsium*–Hârșova (Matei 1991, p. 152; Nicolae 1993, p. 216; Panait *et alii* 1995–1996, p. 127; Nicolae *et alii* 2013).

epoca medio-bizantină doar în cazul cetății insulare de la Păcuiul lui Soare⁹⁴ și al celei cercetate în intravilanul localității Nufăru (jud. Tulcea)⁹⁵. Dincolo de locul comun al faptului că șansa cercetării unei astfel de instalații portuare⁹⁶ este, nu tocmai paradoxal, tocmai ieșirea acesteia din uz din cauza fluctuațiilor cursului apei, se pune problema unei diferențe în legătură cu cele două debarcadere medio-bizantine *a fundamentis* nu numai din punct de vedere al amenajării propriu-zise, ci și al organizării spațiului din jur. Astfel, la Păcuiul lui Soare, prima așezare portuară bizantină cu instalația aferentă documentată arheologic, a fost deja înregistrată prezența în zona debarcaderului, la adăpostul cortinei și în imediata apropiere, a unor complexe de locuire, care o folosesc drept al patrulea perete. În această zonă a instalației de acostare se află grupate șase dintre cele opt locuințe cu două încăperi, dintre care două sunt case-atelier, dar ar putea fi vorba nu de o situație aparte, ci de una determinată doar de intensitatea mai mare a cercetărilor de teren în această zonă⁹⁷. La Nufăru, se poate observa o foarte intensă prezență ocupațională din categoria locuințelor și a spațiilor de depozitare, atât la nord, cât și la sud de zidul de incintă, construit pe stâncă și extins spre est, în continuarea celui al instalației portuare, fiind documentat un adevărat cartier, ilustrat cu precădere de amenajări constructive cu baze de piatră, încadrabile în secolul al XI-lea⁹⁸, constituind, probabil, un ansamblu legat tot de funcționarea instalației respective. Dacă debarcaderul de la Păcuiul lui Soare se consideră că a folosit drept instalație de acostare pe toată durata existenței așezării sitului insular⁹⁹ (dincolo de momentul pierderii rolului de bază navală), prin simplul fapt că nu există indicii ale suprapunerii de un nivel ocupațional, semn că uscatul s-ar fi extins în detrimentul apei încă din perioada de funcționare a sitului insular, în cazul cheiului de la Nufăru situația este diferită, descoperirea unui complex funerar și a unor complexe menajere care perforază pavajul în pantă care pornește de la zidul amplasat la baza stâncii sugerând o utilizare doar până, cel mai târziu, la sfârșitul secolului al XI-lea, determinată, probabil, tocmai de pierderea calităților naturale ale zonei.

⁹⁴ Diaconu 1972, p. 38–43; Diaconu 1976a, p. 414–415.

⁹⁵ Damian, Vasile, Samson 2017, p. 90–91 și nota 13.

⁹⁶ Mai trebuie precizat faptul că, pentru epoca antică, s-a afirmat că maniera de construcție nu a urmat niciodată o dezvoltare complet liniară, deoarece a depins prea mult de topografia locală, de materialele de construcție disponibile și de condiționările economice regionale (Munteanu 2012, p. 182 și nota 14). Esențial este aspectul exploatării condițiilor naturale în sensul amenajărilor portuare, fără construcții propriu-zise (Munteanu 2012, p. 183), al identificării doar a unui chei, mai mult sau mai puțin spațios, în funcție de importanța așezării deservite (Munteanu 2012, p. 185) și al amenajărilor de lemn (piloni sau cheiuri), cu sau fără clădiri (Munteanu 2012, p. 184, 187, 227–228, notele 375–383) – cazul *Axiopolis*–Cernavodă–Hinog, unde au fost semnalate construcții de lemn în malul apei, sub faleza înaltă a malului dobrogean (Baraschi 1991a, p. 142 și nota 44; vezi, pentru eventuale construcții situate în zona portului, Munteanu 2012, p. 214 și notele 277–281). Considerăm că asemenea aprecieri sunt întru totul valabile și pentru epoca bizantină.

⁹⁷ Diaconu, Vilceanu 1972, p. 61, nota 15, p. 64–66, fig. 21, p. 262–263, pl. XXII–XXIII.

⁹⁸ Damian, Vasile, Samson 2017, p. 90–91, pl. 6–9.

⁹⁹ Diaconu 1972, p. 57.

***

O foarte rapidă trecere în revistă a elementelor celei mai recente pledoarii, aparținând lui Gh. Mănuclu-Adameșteanu, pentru identificarea Vicinei¹⁰⁰ cu situl de la *Noviodunum*–Isaccea *versus* cel de la Păcuiul lui Soare¹⁰¹ dezvăluie tendința autorului de a evidenția până la supraevaluare argumentele de cultură materială, mai ales de natură numismatică, în contextul ignorării unor date oferite, totuși, de izvoarele narative.

Pe baza analizei izvoarelor scrise și arheologice, s-a putut emite ipoteza că la Păcuiul lui Soare a ființat celebra localitate dunăreană Vicina¹⁰², important centru comercial de la Dunărea de Jos, precum și sediul unei mitropolii, care a funcționat până în preajma anului 1359, Iakynth, primul mitropolit al Ungro-Vlahiei, fiind și ultimul mitropolit de Vicina; în condițiile actuale de conservare a cetății, când o mare parte din suprafața acesteia a fost înghițată de apele Dunării, problema descoperirii unei biserici mitropolitane nu se mai poate pune, singurele documente materiale de la Păcuiul lui Soare, creștine prin conținutul și semnificația lor, care pot fi invocate în acest sens fiind numeroasele și variatele cruci descoperite¹⁰³.

În cadrul propunerii, reevaluate, de identificare cu localitatea medievală Vicina a sitului de la *Noviodunum*–Isaccea¹⁰⁴ *versus* cel de la Păcuiul lui Soare, dincolo de o comparație cu conținut preponderent numismatic¹⁰⁵, este invocată și calitatea deosebită a obiectelor asociate cultului (chiar în absența unui edificiu¹⁰⁶) ca argument pentru funcționarea aici a unui sediu episcopal¹⁰⁷. În contextul repunerii problemei localizării Vicinei și prin această prismă, nu putem să nu invocăm o părere potrivit

¹⁰⁰ Menționăm că nu intenționăm să ne pronunțăm asupra dosarului problemei, considerând că nu putem aduce niciun argument suplimentar în favoarea vreuneia sau alteia dintre fascinantele teorii de geografie istorică privind localitatea menționată pentru prima dată în secolul al XI-lea, în *Alexiada* Anei Comnena. Precizăm doar că teoria lui Petre Diaconu ni se pare cea mai convingător prezentată.

¹⁰¹ Mănuclu-Adameșteanu 2017b, p. 142–145, 155–157; Mănuclu-Adameșteanu 2019, p. 176, 202.

¹⁰² Unul dintre argumentele importante în demonstrația lui Petre Diaconu privind identificarea sitului de la Păcuiul lui Soare cu Vicina (Diaconu 1970; Diaconu 1976a, p. 427–447; Diaconu 2001), din păcate parcă uitat de către cei care reiau dosarul problemei, îl constituie portulanul pisano-amalfitan, *Compasso da Navigare*, care menționează toponimul și hidronimul Vecina, *flumen de Vecina vel de danubio*, fluviul Vecina sau al Dunării, precizând distanța de 200 de mile între vărsarea Dunării în mare prin brațul Aspera și cel al Vecinei. Transformarea celor 200 de mile nautice italiene în km, o milă italiană echivalând cu 1734,32 m, ar avea drept rezultat 346,8 km, insula Păcuiul lui Soare fiind situată la km 356 față de gura de vărsare a brațului Sulina pe actualul traseu de navigație (Diaconu 1981, p. 2316; Diaconu 2001, p. 176). Vezi discuția cea mai recentă: Madgearu 2016, în special p. 64–65.

¹⁰³ Diaconu 1976a, p. 445, fig. 12; vezi și Mănuclu-Adameșteanu 2017c, p. 165–166.

¹⁰⁴ Mănuclu-Adameșteanu 2017b, p. 140–145, 151–152, 154–157, 165.

¹⁰⁵ Mănuclu-Adameșteanu 2017c, p. 190–198; Mănuclu-Adameșteanu 2018, partea I, p. 146–147, 277–278.

¹⁰⁶ Deși este menționată, totuși, existența unui edificiu cu mai multe etaje și pictură interioară! (Mănuclu-Adameșteanu 2017b, p. 157).

¹⁰⁷ Mănuclu-Adameșteanu 2017b, p. 140–157, 162; Mănuclu-Adameșteanu 2017c, p. 169, 199; Mănuclu-Adameșteanu 2019, p. 176.

căreia, în legitimarea centrelor ecleziastice, continuitatea toponimică este esențială: în practica bizantină de până la mijlocul secolului al XV-lea, reînființarea unei episcopii sau mitropolii într-un loc în care în Antichitate a ființat un sediu eparhial impunea denumirea după numele vechi al localității (precum mitropolia *Tomis*-ului, nu a *Constantiei*) ori folosirea, eventuală, a dubletului (de tipul „mitropolia de *Odessos* sau *Varna*”, „mitropolia *Durostorum*-ului sau a *Dristrei*”), ceea ce ar fi determinat, în cazul dat, formula „mitropolia *Noviodunum*-ului”/„mitropolia *Noviodunum*-ului sau a *Vicinei*”¹⁰⁸.

O privire fugitivă asupra seriei de autor *Monede bizantine descoperite în Dobrogea*¹⁰⁹ ne lasă să întvedem relativ multe certitudini privind civilizația epocii bizantine la Dunărea de Jos, dobândite pe baza cercetărilor arheologice (și numismatice), dar și ridicarea, în percepția lui Gh. Mănușu-Adameșteanu, a unui mare semn de întrebare asupra unui sit considerat emblematic pentru istoriografia problemei¹¹⁰. Este posibil ca, tocmai prin raportare la dosarul de geografie istorică, încă „neclasat” – localizarea orașului *Vicina* –, dorința de a evidenția, în „ierarhia” regiunii Dunării de Jos a epocii medio-bizantine, un sit arheologic – *Isaccea* – în detrimentul altuia – *Păcuil lui Soare* –, să fi determinat ipoteze insuficient argumentate, precum cea care a prilejuit reacția de față.

BIBLIOGRAFIE

Aricescu 1971	A. Aricescu, <i>Noi date despre cetatea de la Hirșova</i> , Pontica 4, 1971, p. 351–370.
Baraschi 1987	S. Baraschi, <i>Câteva accente la istoria așezării de la Păcuil lui Soare</i> , CCDJ 3–4, 1987, p. 123–132.
Baraschi 1991a	S. Baraschi, <i>Despre civilizația urbană din Dobrogea în secolele XI–XIV</i> , SCIVA 42, 3–4, 1991, p. 133–152.
Baraschi 1991b	S. Baraschi, <i>Unele probleme despre Proslavița</i> , Peuce 10, 1991, vol. 1, p. 399–409, vol. 2, p. 371–375.
Baraschi, Moghior 1984–1985	S. Baraschi, N. Moghior, <i>Date noi referitoare la fortificațiile medieval-timpurii din complexul arheologic de la Nufăru – Ilgani, județul Tulcea</i> , SMMIM 17–18, 1984–1985, p. 144–151.

¹⁰⁸ Diaconu 2001, p. 175–176.

¹⁰⁹ Serie asupra căreia ne rezervăm dreptul de a reveni, în ceea ce privește aprecierile de ordin arheologic, și cu alte ocazii.

¹¹⁰ Ne permitem a cita în acest sens părerea lui Radu Harhoiu, considerat, mai degrabă, un „iconoclast” în lumea științifică românească: „Petre Diaconu a clădit, cu pasiune și dăruire, paradisul de la Păcuil [ul lui Soare], unde s-au format [...] arheologii *limes*-ului bizantin de la Dunărea de Jos. [...] Am putea spune, fără teama de a greși prea mult, că Petre Diaconu este, de fapt, creatorul arheologiei bizantine în România. [...] Aici, la Păcuil lui Soare, vreme de o jumătate de secol, a vegheat neîntrerupt [...] la păstrarea și creșterea moștenirii bizantine.” (*In memoriam Petre Diaconu*, SCIVA 59–60, 2008–2009, p. 267, 270).

- Barnea 1959 I. Barnea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, MCA 5, 1959, p. 461–473.
- Barnea 1961 I. Barnea, *Garvăn–Dinogetia*, București, 1961.
- Barnea 1971a I. Barnea, *Stăpânirea bizantină asupra Dobrogei între anii 971–1185: Thema Paristrion (Paradunavon)*, în I. Barnea, Ș. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, vol. III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 71–168.
- Barnea 1971b I. Barnea, *Dinogetia et Noviodunum, deux villes byzantines du Bas Danube*, RESEE 9, 3, 1971, p. 343–362.
- Barnea 1980 I. Barnea, *Dinogetia – ville byzantine du Bas Danube*, Byzantina 10, 1980, p. 237–287, fig. VII–XXVII.
- Barnea 1981 I. Barnea, *Arta creștină în România. 2. Secolele VII–XIII*, București, 1981.
- Barnea, Barnea 1984 I. Barnea, A. Barnea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, Peuce 9, 1984, p. 97–105.
- Barnea, Mitrea, Angheliescu 1957 I. Barnea, B. Mitrea, N. Angheliescu, *Sondașul de la Noviodunum*, MCA 4, 1957, p. 155–174.
- Baumann 2010 V.H. Baumann, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995–2009*, Tulcea, 2010.
- Baumann, Mănușu-Adameșteanu 2001 V.H. Baumann, A. Stănică, Gh. Mănușu-Adameșteanu, A. Popescu, C. Lockyear, D. Aparaschivei, C. Rădulescu, *Isaccea, jud. Tulcea [Noviodunum], punct: Cetate*, în CCA, campania 2000, Buziaș, 2001, p. 108–110, nr. 94.
- Baumann et alii 1998 V.H. Baumann, Gh. Mănușu-Adameșteanu, M. Iacob, D. Paraschiv, S. Mănăstireanu, *Isaccea, jud. Tulcea. I. Noviodunum*, în CCA, campaniile 1995–1997, Călărași, 1998, p. 34–35, nr. 41.
- Condurachi, Barnea, Diaconu 1966 E. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *Nouvelles recherches sur le limes byzantin du Bas-Danube aux Xe–XIe siècles*, Thirteenth International Congress of Byzantine Studies, Oxford, 1966, extras, p. 1–15.
- Custurea 1982 G. Custurea, *Date noi cu privire la încetarea locuirii în așezarea de la Păcuiul lui Soare*, SCIVA 33, 2, 1982, p. 238–239.
- Damian 2005 O. Damian, *Repere arheologice privind orașele medievale ale diferitelor zone. Dunărea de Jos*, Historia Urbana 13, 1–2, 2005, p. 141–183.
- Damian 2015 O. Damian, *Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele VII–X*, Brăila, 2015.
- Damian 2017 O. Damian, *Considerații asupra cercetării arheologice într-un sit suprapus de o așezare modernă. Studiu de caz: Nufăru, jud. Tulcea*, SCIVA 68, 1–4, 2017, p. 161–190.
- Damian, Andonie 1997 O. Damian, C. Andonie, *Nufăru, jud. Tulcea*, în CCA, campaniile 1983–1992, București, 1997, p. 61–63, nr. 44.
- Damian, Vasile 2010 O. Damian, G. Vasile, *Vestigii arheologice descoperite pe dealul Dervent, jud. Constanța*, în A. Măgureanu, E. Gall (eds.), *Între stepă și imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu*, București, 2010, p. 337–384.

- Damian, Niculescu, Măgureanu 2007 O. Damian, Gh.A. Niculescu, A. Măgureanu, *50 de ani de cercetări arheologice în siturile de la Târgșoru Vechi și Păcuiul lui Soare*, SCIVA 58, 1–2, 2007, p. 177–181.
- Damian, Vasile, Samson 2017 O. Damian, M. Vasile, A. Samson, *O necropolă medio-bizantină cercetată la Nufăru, jud. Tulcea, punctul Trecere bac. Considerații arheologice preliminare*, MCA S.N. 13, 2017, p. 89–125.
- Damian et alii 2007 O. Damian, A. Bănăseanu, V. Apostol, Ș. Bâlici, C. Apostol *Păcuiul lui Soare, Ostrov, com. Ostrov, jud. Constanța*, în CCA, campania 2006, Tulcea, 2007, p. 258–259, nr. 135.
- Damian et alii 2008 O. Damian, A. Bănăseanu, M. Mărgineanu Cârstoiu, V. Apostol, *Păcuiul lui Soare, Ostrov, com. Ostrov, jud. Constanța*, în CCA, campania 2007, Iași, 2008, p. 214, nr. 115.
- Damian et alii 2013 O. Damian, D. Ene, M. Mărgineanu Cârstoiu, V. Apostol, *Păcuiul lui Soare, Ostrov, com. Ostrov, jud. Constanța*, în CCA, campania 2012, Craiova, 2013, p. 97–98, nr. 46.
- Diaconu 1959 P. Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, MCA 6, 1959, p. 653–666.
- Diaconu 1961 P. Diaconu, *Șantierul arheologic de la Păcuiul lui Soare*, MCA 7, 1961, p. 599–608.
- Diaconu 1965 P. Diaconu, *Cetatea bizantină de pe insula Păcuiul lui Soare*, RevMuz 1, 2, 1965, p. 12–16.
- Diaconu 1966 P. Diaconu, *Quelques problèmes relatifs à la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, Dacia N.S. 10, 1966, p. 365–371.
- Diaconu 1969 P. Diaconu, *Rolul cetății din insula Păcuiul lui Soare în cadrul situației politice a Dobrogei la sfârșitul secolului al X-lea*, Pontica 2, 1969, p. 395–400.
- Diaconu 1970 P. Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, Pontica 3, 1970, p. 275–295.
- Diaconu 1971 P. Diaconu, *Cetatea bizantină din insula Păcuiul lui Soare*, BMI 40, 1, 1971, p. 3–20.
- Diaconu 1972 P. Diaconu, *Câteva cuvinte despre rolul cetății de la Păcuiul lui Soare; Zidurile cetății. Poarta și portul; Observații stratigrafice*, în P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, I. Așezarea bizantină*, București, 1972, p. 23–25; 27–29, 36–46; 47–58.
- Diaconu 1973 P. Diaconu, *Cîteva considerații în legătură cu un zid medieval de la Păcuiul lui Soare*, BMI 42, 2, 1973, p. 33–36.
- Diaconu 1976a P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare–Vicina*, Byzantina 8, 1976, p. 409–447, fig. 47–58.
- Diaconu 1976b P. Diaconu, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente*, RevIst 29, 6, 1976, p. 935–941.
- Diaconu 1981 P. Diaconu, *Iarși despre localizarea Vicinei*, RevIst 34, 12, 1981, p. 2311–2316.
- Diaconu 1985 P. Diaconu, *Puncte de vedere privind cetatea de la Păcuiul lui Soare*, CCDJ 1, 1985, p. 107–112.
- Diaconu 1994 P. Diaconu, *Despre istoria Dobrogei în evul mediu timpuriu (Dobrudža. Etudes ethno-culturelles, Sofia, 1987, 238 p.)*,

- în *Recenzii și discuții arheologice*, I, CCDJ 12, Călărași, 1994, p. 81–106.
- Diaconu 1996 P. Diaconu, voce *Dervent*, în *EAIVR*, vol. II, D–L, București, 1996, p. 50.
- Diaconu 2000 P. Diaconu, voce *Păcuiul lui Soare*, în *EAIVR*, M–Q, București, 2000, p. 281–282.
- Diaconu 2001 P. Diaconu, *Unde a fost Vicina?*, în *Contribuții istorice și etimologice*, Aalborg, 2001, p. 172–176.
- Diaconu, Baraschi 1977 P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare, II, Așezarea medievală (secolele XIII–XV)*, București, 1977.
- Diaconu, Căpățînă 1988–1989 P. Diaconu, D. Căpățînă, *Date noi despre un turn al cetății Vicina*, CCDJ 5–7, 1988–1989, p. 153–156.
- Diaconu, Damian, Vasile 2001 P. Diaconu, O. Damian, M. Vasile, *Păcuiul lui Soare, Ostrov, com. Ostrov, jud. Constanța*, în CCA, campania 2000, Suceava, 2001, p. 170–172, nr. 141.
- Diaconu, Popa, Angheliescu 1962 P. Diaconu, R. Popa, N. Angheliescu, *Șantierul arheologic de la Păcuiul lui Soare*, MCA 8, 1962, p. 713–722.
- Diaconu, Vîlceanu 1972 P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, I, Așezarea bizantină*, București, 1972.
- Diaconu et alii 2003 P. Diaconu, O. Damian, M. Mărgineanu Cârstoiu, V. Apostol, Șt. Bălăci, *Păcuiul lui Soare, Ostrov, com. Ostrov, jud. Constanța*, în CCA, campania 2002, Covasna, 2003, p. 223–224, nr. 137.
- Diaconu et alii 2004 P. Diaconu, O. Damian, N. Palincaș, M. Vasile, A. Mototolea, M. Mărgineanu Cârstoiu, V. Apostol, Șt. Bălăci, *Păcuiul lui Soare, Ostrov, com. Ostrov, jud. Constanța*, în CCA, campania 2003, Buziaș, 2004, p. 226–227, nr. 137.
- Dobrinescu, Bodolică 2016 C. Dobrinescu, V. Bodolică, *Sat Capidava, com. Topalu, jud. Constanța, Sector PORT, Debarcader/Molul portuar antic*, în CCA, campania 2015, nr. 82, p. 155–157, 497–499.
- Dordea-Voitec 1967 Mira Dordea-Voitec, *L'étude de restitution de la porte nord de la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare*, Dacia N.S. 11, 1967, p. 293–299.
- Florescu 1965 R. Florescu, *Capidava*, București, 1965.
- Florescu, Ciobanu 1972 R. Florescu, R.Ș. Ciobanu, *Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în secolele IX–XI*, Pontica 5, 1972, p. 381–400.
- Florescu, Florescu, Diaconu 1958 G. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, monografie arheologică, volumul I, București, 1958.
- Madgearu 2007 A. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X–XII*, Târgoviște, 2007.
- Madgearu 2016 A. Madgearu, *The location of Vicina revisited. Is there any final solution?*, EBpB 7, 2016, p. 61–75.
- Matei 1987 C. Matei, *Cercetările arheologice în zona instalației portuare antice de la Capidava*, CCDJ 3–4, 1987, p. 95–101.
- Matei 1988–1989 C. Matei, *Cercetări arheologice în zona instalației portuare antice de la Capidava (II)*, CCDJ, 5–7, 1988–1989, p. 121–140.

- Matei 1991 C. Matei, *Considerații privind raportul dintre Classis Flavia Moesica și fortificațiile limes-ului roman de la Dunărea de Jos (sec. I–VI)*, Pontica 24, 1991, p. 143–158.
- Mănușu-Adameșteanu 2001 Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969–1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001.
- Mănușu-Adameșteanu 2017a Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea, vol. 2. Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele VI–XIII*, București, 2017.
- Mănușu-Adameșteanu 2017b Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea, vol. 4. Monede bizantine descoperite la Isaccea, județul Tulcea, secolele IX–XI, partea I text, partea a II-a catalog*, București, 2017.
- Mănușu-Adameșteanu 2017c Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea, vol. 5. Monede bizantine descoperite la Păcuiul lui Soare, județul Constanța, secolele IX–XIV, partea I text, partea a II-a catalog*, București, 2017.
- Mănușu-Adameșteanu 2018 Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea, vol. 6. Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele IX–XI, partea I, a II- text, partea a III-a, a IV-a catalog*, București, 2018.
- Mănușu-Adameșteanu 2019 Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea, vol. 8. Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele XI–XIII (1092–1204), partea I text, partea a II-a catalog*, București, 2019.
- Munteanu 2012 C. Munteanu, *Porturi fluviale romane din provinciile renane și dunărene (secolele I–III p. Chr.)*, Pontica 45, 2012, p. 181–260.
- Nestor, Diaconu 1959 I. Nestor, P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Păcuiul lui Soare (r. Băneasa, reg. Constanța)*, MCA 5, 1959, p. 587–592.
- Nicolae 1993 C. Nicolae, *Despre topografia anticului Carsium*, Pontica 26, 1993, p. 215–229.
- Nicolae et alii 2013 C. Nicolae, C. Talmațchi, V. Bodolică, V.Șt. Georgescu, D. Mihai, *Hârșova, jud. Constanța [Carsium]*, în CCA, campania 2012, nr. 26, p. 65–66, 326.
- Opriș, Duca 2016 I.C. Opriș, M. Duca, *Capidava, sat Capidava, com. Topalu, jud. Constanța. Incinta medio-bizantină. Zidul de sec. IX–XI de pe curtinele C-D și E ale cetății Capidava*, în CCA, campania 2015, Târgu Jiu, nr. 76, p. 142–144, 457–461.
- Panait et alii 1995–1996 P.I. Panait, A. Rădulescu, A. Ștefănescu, D. Flaut, *Cercetările arheologice de la cetatea Hârșova. Campania 1995*, Pontica 28–29, 1995–1996, p. 121–134.
- Popa 1964 R. Popa, *Păcuiul lui Soare. O așezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII–XIV*, Studii 1, 1964, p. 107–115.
- Popa 1967 R. Popa, *La porte nord de la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare*, Dacia N.S. 11, 1967, p. 271–292.

- Popa 1970 R. Popa, *La porte nord de la forteresse byzantine du Xe siècle de Păcuiul lui Soare et ses relations avec l'architecture militaire byzantine, Actes du Premier Congrès International d'Etudes Sud-Est Européennes*, vol. 2, 1970, p. 569–577.
- Popa 1972 R. Popa, *Zidurile cetății. Poarta și portul*, în P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare, I, Așezarea bizantină*, București, 1972, p. 29–36.
- Stănică 2015 A. Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele XI–XIV*, Tulcea, 2015.
- Ștefan et alii 1967 Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I, Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța–Garvăn*, București, 1967.
- Theodorescu 1976 R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400–1400)*, București, 1976.
- Vilceanu 1963 D. Vilceanu, *Cu privire la data de început a cetății de la Păcuiul lui Soare*, SCIV 14, 1, 1963, p. 207–222.
- Vilceanu 1965 D. Vilceanu, *Cu privire la tehnica de construcție a zidului de incintă al cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare (secolul X)*, SCIV 16, 2, 1965, p. 291–305.
- Vilceanu 1967 D. Vilceanu, *Debarcaderul și problema poziției geografice a cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare*, SCIV 18, 4, 1967, p. 593–615.
- Vilceanu 1972 D. Vilceanu, *Locuințele din așezarea feudală timpurie*, în P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare, I, Așezarea bizantină*, București, 1972, p. 59–69.

DE NOUVEAU SUR LA FORTIFICATION DE PĂCUIUL LUI SOARE

RÉSUMÉ

L'ouvrage de Gheorghe Mănuclu-Adameșteanu, *Monnaies byzantines découvertes en Dobroudja, vol. 5. Monnaies byzantines découvertes à Păcuiul lui Soare, département de Constanța, IX–XIVème siècles* (2017), fait remonter la fondation de cette cité insulaire, fouillée depuis 1956, à l'époque romaine tardive / romano-byzantine (IV–VIIème siècles). Notre contribution contredit cette nouvelle théorie sur la base d'arguments antérieurs relatifs à l'enceinte fortifiée, édifiée *a fundamentis* au cours de la période médio-byzantine (X–XIIIème siècles).

Mots-clés : l'Empire Byzantin, Jean I Tzimisques, Păcuiul lui Soare, fortification, *a fundamentis*

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Păcuiul lui Soare. La fortification byzantine (d'après Baraschi 1987, fig. 1).

Fig. 2. Păcuiul lui Soare. Le secteur nord, le mur d'enceinte (d'après Diaconu et alii 2004).

Fig. 3. Păcuiul lui Soare. Le secteur sud, la substruction en bois de l'enceinte fortifiée (d'après Diaconu et alii 2004).

Fig. 4. Păcuiul lui Soare. La tour-porte (d'après Popa 1967).

Fig. 5. Păcuiul lui Soare. L'installation portuaire (d'après Diaconu, Vilceanu 1972).

Fig. 6. La carte de la Dobroudja, les sites archéologiques byzantins (d'après Damian 2015, pl. LXI).

ABREVIERI

AA	Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen – Berlin
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Seria Arheologie-Istorie-Conservare, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
AÉ	l'Année Épigraphique, Paris
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
Alt Schaessburg/Alt-Schäsburg	Alt-Schäsburg. Istorie. Patrimoniu, Anuarul Muzeului de Istorie din Sighișoara
AnB	Analele Banatului, Timișoara
Anatolian Studies	Anatolian Studies. Journal of the British Institute at Ankara, 1951–
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tudományos folyóirata, Budapesta
Archiva Moldaviae	Archiva Moldaviae. Societatea de Științe Istorice din România, Iași
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
Argesis	Argesis. Muzeul Județean Argeș, Pitești
Arhiva (Iași)	Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
ArhMold	Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iași
Aristonothos	Aristonothos. Scritti per il Mediterraneo antico
AUVT–SAH	Annales de l'Université « Valahia », Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire
Banatica	Banatica, Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARIntSer	British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BÉ	Bulletin Épigraphique, Paris
Biblarh	Biblioteca de arheologie, Editura Academiei Române, București
BiblMemAnt	Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica, București
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
Britannia	Britannia. A Journal of Roman-British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, Cambridge
Bulletin AIESEE	Bulletin de l'Association Internationale des Études Sud-Est Européennes
Byzantina	Byzantina, Thessaloniki
I.Byzantion	A. Łajtar, <i>Die Inschriften von Byzantion. I. Die Inschriften</i> (IGSK 58), Bonn, 2000
CA	Cercetări Arheologice, București
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CEpR	Constantin C. Petolescu, <i>Cronica epigrafică a României</i> , SCIVA, București
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin, 1863–
CN	Cercetări numismatice, București

Colloquia Antiqua	Colloquia Antiqua: Supplements to the Journal Ancient West & East
I.Cret.	M. Guarducci, <i>Inscriptiones Creticae</i> I–IV, Rome, 1935–1950
Cultura polisa	Cultura polisa, Novi Sad
Cyrrillomethodianum	Cyrrillomethodianum Studies on the History of Greek-Slavic Relations, Thessaloniki
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; Dacia N.S. (nouvelle série), Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Académie Roumaine, Institut d'archéologie « V. Pârvan », București
Dacoromania	Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, Freiburg/München
Dobrudža/Dobrudja	Dobrudža. Sbornik istoriceskii Muzei v Dobrici i Silistra
EAIVR	<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, A–C, D–L, M–Q</i> , București, 1994, 1996, 2000
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
I.Ephesos	H. Wankel, R. Merkelbach et al., <i>Die Inschriften von Ephesos</i> I–VII (IGSK 11–17), Bonn, 1979–1984
Glasul Bisericii	Glasul Bisericii, Mitropolia Munteniei și Dobrogei
Historia Urbana	Historia Urbana. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Sibiu
IDR	<i>Inscriptiones Daciae Romanae – Inscriptiile Daciei romane</i> , colecție coordonată de Dionisie M. Pippidi și Ioan Iosif Russu, București, I. <i>Introducere istorică și epigrafică – Diplomele militare – Tăblițele cerate</i> (Ioan Iosif Russu), 1975; II. <i>Olenia și Muntenia</i> (Grigore Florescu și Constantin C. Petolescu), 1977; III/1. <i>Dacia Superior. Zona de sud-vest</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Nicolae Gudea, Volker Wollmann și Milena Dușanić), 1977; III/2. <i>Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann), 1980; III/3. <i>Dacia Superior. Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului)</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Octavian Floca și Volker Wollmann), 1984; III/4. <i>Zona răsăriteană</i> (Ioan Iosif Russu), 1988; III/5. <i>Inscriptions d'Apulum</i> (deux fascicules, Ioan Piso), Paris, 2001 (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, XXIV); III/6. <i>Apulum – Instrumentum domesticum</i> , București, 1999 (Cloșca L. Băluță)
IDRE	Constantin C. Petolescu, <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)</i> , I–II, Bucarest, 1996–2000
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i> , Berlin, 1873–
IGBulg	Georgi Mihailov, <i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae</i> I–V, Sofia, 1956–1997
IGLS	<i>Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie</i> , Paris, 1929 –
IGLR	Emilian Popescu, <i>Inscriptiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IGR	<i>Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes</i> , Paris, 1906–1927
ILD	Constantin C. Petolescu, <i>Inscriptiile latine din Dacia</i> , I–II, București, 2005–2016
Il Mar Nero	Il Mar Nero : Annali di Archeologia e Storia, Roma
ILS	Hermann Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlin, I (1892), II/1–2 (1906), III/1 (1914), III/2 (1916)

IOSPE I ²	V.V. Latyshev, <i>Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae, aliorum locorum a Danubio usque ad regnum Bosporanum, iterum ed.</i> , Sankt Petersburg, 1916
IPD ⁴	Árpád Dobó, <i>Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes</i> , Academia Scientiarum Hungarica, Budapesta, 1975
IRT ²	J.M. Reynolds, J.B. Ward-Perkins <i>et alii</i> , <i>The Inscriptions of Roman Tripolitania. Enhanced electronic reissue</i> http://inslib.kcl.ac.uk/irt2009/ , London, 2009
ISM	<i>Inscriptiones Scythiae Minoris – Inscriptiile din Sythia Minor</i> , București, I. <i>Histria și împrejurimile</i> (Dionisie M. Pippidi), 1983; II. <i>Tomis și teritoriul său</i> (Iorgu Stoian), 1987; III. <i>Callatis et son territoire</i> (Alexandru Avram), 1999; IV. <i>Tropaeum – Durostorum – Axiopolis</i> (Emilian Popescu), 2015 ; V. <i>Capidava – Troesmis – Noviodunum</i> (Emilia Doruțiu-Boilă), 1980; VI.2. <i>Tomis et son territoire</i> (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), 2018
JAHA	Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
JbRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
JRA	Journal of Roman Archaeology, Portsmouth, Rhode Island
Latomus	Latomus. Revue d'Etudes Latines, Bruxelles
Litua	Litua. Studii și Cercetări, Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu”, Târgu Jiu
MCA	Materiale și Cercetări Arheologie, București
Museikon	Museikon. A Journal of Religious Art and Culture, Alba Iulia
I.Mus. Iznik	S. Şahin, <i>Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)</i> , I-II 1-3 (IGSK 9-10 1-3), Bonn, 1979-1987
Novensia	Novensia. Uniwersytet Warszawski
Oltenia	Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropas, Berlin
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
I.Perinthos	M.H. Sayar, <i>Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften</i> , Vienna, 1998
Peuce	Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
PHAROS	Pharos. Studien zur griechisch-römischen Antike. Band 42, herausgegeben von Krešimir Matijević, Christoph Schäfer und Wolfgang Spickermann
Phoenix	Phoenix. Classical Association of Canada
PIR ²	<i>Prosopographia Imperii Romani, saec. I-III</i> , ed. II, Berlin-Leipzig
Pontica	Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
Revista Arheologică	Revista Arheologică S.N., Academia de Științe a Moldovei, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul de Arheologie, Chișinău
RE	Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaften, Stuttgart, 1893-
REG	Revue des Études Grecques, Paris
REL	Revue des Études Latines, Paris
RÉSEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RevIst	Revista de Istorie, București
RevMuz	Revista Muzeelor, București
Revue Archéologique	Revue Archéologique, Paris

RGZM	Barbara Pferdehirt, <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseum</i> , Mainz, 2004
RMD	Margaret M. Roxan, <i>Roman Military Diplomas</i> , London: I. <i>Roman Military Diplomas 1954–1977</i> , 1978; II. <i>Roman Military Diplomas 1978–1984</i> , 1985 ; III. <i>Roman Military Diplomas 1985–1993</i> , 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, <i>Roman Military Diplomas IV</i> , 2003; P. Holder, <i>Roman Military Diplomas V</i> , 2006
RMI	Revista Monumentelor Istorice, București
RMM–MIA	Revista Muzeelor și Monumentelor-Monumente Istorice și de Artă, București
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, București
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> , Leiden, 1923 –
SCIA	Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SMMIM	Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
SlovArch	Slovenská Archaeológia, Nitra
Speculum	Speculum. A Journal of Medieval Studies, Medieval Academy of America
Starinar	Starinar, Belgrad
I.Stratonikeia	M.Ç. Şahin, <i>Die Inschriften von Stratonikeia</i> , I–II 1/2 (IGSK 21–22 1/2, 68), Bonn, 1981–2010
Studia Archeologiczne	Studia Archeologiczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław
Studies and Materials	Studies and Materials, Poznań
Studii	Studii. Revista de Istorie, București
Suceava	Suceava. Studii și materiale / Suceava, Anuarul Muzeului Județean Suceava / Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava
Syria	Syria. Revue d'Art Oriental et d'Archéologie, Institut français du Proche-Orient, Paris
TAM	<i>Tituli Asiae Minoris</i> , Vienna, 1901 –
TIR	<i>Tabula Imperii Romani</i>
Transylvanian Review	Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
Tyche	Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bonn
Valachica	Valachica. Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște
ZAM	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters
Zargidava	Zargidava, Muzeul Județean Bacău
Ziridava	Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Județean Arad
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn
ZSAK	Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte, Basel